

PRAKSE ZAPOŠLJAVANJA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI

IZVEŠTAJ SA ISTRAŽIVAČKIM NALAZIMA

**IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE
SA OSOBAMA SA MENTALNIM INVALIDITETOM**

**IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE
SA RODITELJIMA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM**

IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE SA POSLODAVCIMA

PRAKSE ZAPOŠLJAVANJA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI

IZVEŠTAJ SA ISTRAŽIVAČKIM NALAZIMA

**IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE
SA OSOBAMA SA MENTALNIM INVALIDITETOM**

**IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE
SA RODITELJIMA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM**

IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE SA POSLODAVCIMA

Izveštaj sačinila Ljiljana Plazinić

**MDRI –S
Beograd 2021.**

PRAKSE ZAPOŠLJAVANJA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI

IZVEŠTAJ SA ISTRAŽIVAČKIM NALAZIMA

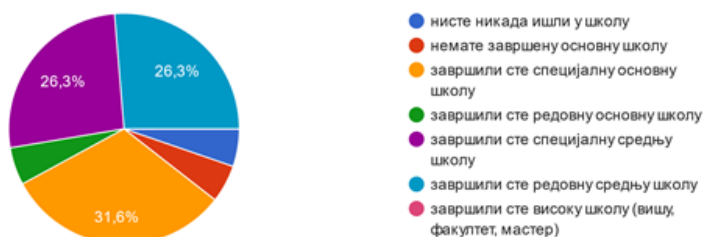
Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S tokom juna 2021. godine sprovedla je istraživanje o praksama zapošljavanja osoba sa mentalnim invaliditetom u Republici Srbiji u okviru projekta „Proces pridruživanja Evropskoj uniji i položaj osoba sa invaliditetom tokom pandemije COVID-19 – EUQUALITY II“, podržan od strane Švedske u okviru programa Beogradske otvorene škole „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji“. Opšti cilj projekta je doprinos unapređenju položaja i poštovanja prava osoba sa invaliditetom u procesu pridruživanja Evropskoj uniji sa fokusom na efekte pandemije COVID-19 u Srbiji.

Saznanja o stavovima, mišljenima i praksama zapošljavanja osoba sa mentalnim invaliditetom prikupljena su od tri zainteresovane strane: samih osoba sa mentalnim invaliditetom, roditelja osoba sa invaliditetom i od poslodavaca. S obzirom da je u istraživanju učestvovalo tri uzorka ispitanika, izveštavanje o rezultatima podelićemo na ove tri ciljne grupe, a potom ćemo sumirati rezultate.

Mišljenja osoba sa mentalnim invaliditetom u vezi sa zapošljavanjem

U istraživanju je učestvovalo 19 osoba sa mentalnim invaliditetom, od toga je 10 ispitanika samostalno popunilo upitnik, a devet osoba je intervjuisano, pa su njihovi odgovori uneti u upitnike. Od intervjuisanih osoba osam je imalo neke vrste poteškoća u komunikaciji. Kada je u pitanju polna struktura, u istraživanju je učestvovalo 13 ispitanika muškog i 6 ženskog pola, prosečne starosti od 31 godine (najmlađi ispitanik ima 18, a najstariji 49 godina). Kada je u pitanju obrazovna struktura, jedna osoba studira, a prethodno je završila redovnu srednju školu, koju je završilo ukupno petoro osoba iz našeg uzorka. Isto toliko ispitanika završilo je specijalnu srednju školu. Najveći broj osoba ispitanika, skoro trećina (31,6% odnosno 6 osoba) završila je specijalnu osnovnu školu, jedna osoba redovnu osnovnu školu, dok jedna osoba ima nepotpuno osnovno obrazovanje, a jedna nikada nije ni išla u školu. Procentualna zastupljenost stepena obrazovanja prikazana je na Grafikonu 1.

Grafikon 1 *Obrazovna struktura ispitanika*

Svoje vreme naši ispitanici uglavnom ispunjavaju u krugu porodice, u aktivnostima poput kućnih poslova, hobijima (crtanje, muzičke aktivnosti, vežbanje, pisanje pesama i sviranje gitare) šetnji, gledanju televizije, dok jedna osoba navodi i da posećuje dnevni boravak. Da neki od ovih mladih ljudi veoma uspešno organizuju svoje vreme svedoči i odgovor koji je dao jedan ispitanik: *Bavim se sportom, muzikom i uključen sam u aktivnosti MDRI-S. Sa grupom mladih sportista sam uključen u treninge koji se odvijaju u Drugoj ekonomskoj školi koji se baziraju na fizičkom vežbanju. Ako imam dan vezan za treninge ili obaveze u MDRI-S, onda provodim vreme u spremanju ovih aktivnosti. Kada nemam obaveze, malo mi je teže da se organizujem, ali se trudim da nađem zanimaciju. Pre podne obično provodim vreme na kompjuteru, ili sviram klavijature, potom idem sa mojim tatom na gradilište (pošto renoviramo staru kuću mog dede), pa idem na rekreaciju na Sportski centar Olimp. Nakon završene rekreacije, vratim se kući, i nastavljam sa vežbanjem sviranjem klavijature. Ponekad pogledam i omiljenu seriju, čitam, ili učim engleski.* U kući uglavnom pomažu u održavanju higijene (čišćenje, pranje, pospremanje), kuvanju, popravkama, održavanju bašte, kupovini, dok jedna osoba navodi da živi samostalno sa cimerom i radi sve neophodne poslove u održavanju domaćinstva.

Njihove omiljene aktivnosti ne razlikuju se od omiljenih aktivnosti osoba bez invaliditeta, pa ispitanici među aktivnostima koje vole da rade navode slušanje i izvođenje muzike, druženje, pravljenje kolača, crtanje, gajenje cveća, igranje košarke, fudbala, pravljenje origamija, učenje stranih jezika, čitanje, gledanje filmova, izradu nakita. U neomiljene aktivnosti spadaju uglavnom pojedini kućni poslovi (peglanje, pranje sudova i sl). Jedan ispitanik naveo je da „ne voli da gleda filmove, jer nedovoljno razume teme koje se obrađuju u njima“, a jedan se osvrnuo na negativna radna iskustva gde je radio na određeno, i gde su radne norme bile postavljene tako da nisu uvažavale njegove specifičnosti u funkcionisanju ("kao da sam najzdraviji i da mi apsolutno ništa nije").

Među aktivnostima koje bi voleli da upražnjavaju a nisu u mogućnosti, najčešće se izdvajaju druženje, putovanja, vožnja automobila i motornih vozila, učenje („da savladavam neke nove obuke za IT, za koje kao nezapsolen nemam novca“; „da učim srpski“), pokretanje samostalnog posla („da pokrenem neki svoj posao u voćarstvu za koji nemam novca, i za koji je skoro nemoguće dobiti "podsticaje" kao osoba sa invalidnošću i bez "debelih veza“; „da radim kao profesionalni muzičar, i da stanem na binu zajedno sa kolegama“). Jedan ispitanik koji se školuje požalio se na to što su zbog epidemije COVID-19 aktivnosti uglavnom *online*, te bi želeo da se vrati u učionicu gde bi imao više susreta sa vršnjacima. Ipak, neki od naših ispitanika *online* aktivnosti koriste kako bi barem delimično zadovoljili svoju potrebu za kontaktom ostvarenjem svojih potencijala „Povremeno sviram jednom dečku koji ima cerebralnu paralizu sa kojim komuniciram preko interenta, jer živi u drugom gradu. Meni to nije dovoljno, i želeo bih da imam veću publiku. Pošto to nije moguće, povremeno napravim snimak i okačim ga na društvene mreže“.

Većina naših ispitanika nikada nije bila zaposlena, a od četiri koji jesu dve osobe su radile sa skraćenim, a dve sa punim radnim vremenom.

Da odsustvo zaposlenja, koje sa sobom nosi svakodnevna zaduženja i pomaže u osmišljavanju dana i integraciji ličnih kapaciteta i sposobnosti, snažno svedoči sledeći primer:

„Mnogo mi teško pada što imam mali broj aktivnosti. Voleo bih kada bi moje aktivnosti bile stalne i redovne, ali nažalost, to nije moguće. Teško mi pada i što su moji roditelji i sestra

konstantno nečim uposleni, kao i mnogi moji poznanici i prijatelji. Mnogo mi fali i druženje sa drugim ljudima. Takođe, bih voleo i da nađem stalno zaposlenje, ili neki kurs koji bih pohađao, da bih imao ispunjen dan.“

Ispitanici pokazuju visoku motivaciju da se zaposle, te izdvajaju raznovrsna zanimanja kojima bi želeli da se bave. Od zanatskih aktivnosti (pekar (2 ispitanika), poslastičar, vozač, juvelir, izrada kozmetike), do profesionalnih (IT testiranjem i podrškom, rad pri vojsci, muzička pedagogija ili dizajn zvuka, pedagog), preko umetničkih (muzičko izvođenje (3 ispitanika)) i sportskih, samostalne poljoprivredne proizvodnje, do pomoći drugima „da budem volonter, da pomazem ljudima“. U izboru zanimanja pojedini ispitanici pokazuju visoku fleksibilnost, o čemu svedoči sledeći primer:

„Ja sam završio Drugu ekonomsku školu, smer poslovni administrator. Zanimanje za koje sam se školovao mi se ne sviđa. Ipak, ako mi se takav posao ponudi, prihvaću da ga radim. Želeo bih da se bavim novinarstvom ili muzikom, odnosno da mi to zanimanje bude kao životni poziv. Ipak, žao mi je što nemam mogućnost da tu želju ostvarim. Pošto to nije moguće, želeo bih da radim jednostavne poslove (bibliotekar, kurir ili arhivar). Nadam se da će se neka od tih želja ostvariti, i dobijem stalno zaposlenje, u nekoj od pomenutih oblasti.“

Kada je u pitanju preferencija samostalnog ili rada u društvu, kao i većina osoba bez invaliditeta, naši ispitanici se razlikuju, te je gotovo podjednak broj onih koji vole da rade sami, u društvu i onih koji podjednako uživaju u oba okruženja za rad. Kada su u pitanju konkretne osobe sa kojima vole da obavljaju aktivnosti, ispitanici ističu da vole da rade sa ljudima koji ih razumeju, osećaju šta ih ispunjava i čini srećnim, te tako navode članove porodice, drugare, devojke, volontere iz boravka, svoje profesore sa kojima su izgradili blizak odnos.

Kada je u pitanju pomoć pri obavljanju posla, jednak broj osoba (po 8) navodi da im je potrebna pomoć, i da nije. Kao pomagač u obavljanju aktivnosti uglavnom bi voleli da bude angažovana neka osoba iz njihovog bliskog okruženja koja bi „za prvo vreme mogla poslodavcima u firmi da objasni moj način učenja, kako učim i razumem, i da im se na taj način olakša rad sa mnom“. To su najčešće osobe iz porodice, ponekad prijatelji ili osobe iz udruženja u koja su ispitanici uključeni. Takođe, ispitanici kao poželjne pomagače navode kolege sa posla koje imaju više iskustva i koje bi mogle pomoći savetima. Kao oblasti u kojima im je pomoć potrebna naši sagovornici izdvajaju pomoć u upoznavanju sa poslom („da radim sa mašinama u pekari“) ili davanju neophodnih materijala za izradu željenih proizvoda. Pojedinama bi bila potrebna pomoć u odlasku i povratku sa posla, jer nisu samostalni kada treba da menjaju prevoz (2 odgovora). Neki ispitanici naglašavaju da bi im bila potrebna pomoć „u svemu“ (3), dok je nekima potrebna samo kada rade teške poslove koji se i inače ne mogu samostalno obaviti: „nošenje teških stvari“, „kada je povećan obim posla“ (4). Neki ispitanici naglašavaju da im je potrebna dodatna podrška da razumeju instrukcije, odnosno šta se očekuje da urade, a dva odgovora tiču se potrebe za podrškom u regulisanju emocionalnog stanja (prevazilaženju depresije; prevazilaženju kompulzivnih radnji i opsesivnih misli („da ne zovem ljude kad se iznerviram, da ne razmišljam opsesivno o omiljenim ličnostima“), kao i u prevazilaženju teškoća u komunikaciji sa drugim ljudima. Ne samo da ispitanici pokazuju visoku motivaciju za rad, već nas njihovi odgovori upućuju na to da su i veoma svesni svojih ograničenja i teškoća, kao i potrebe za podrškom.

Ipak, pored poslova koje obavljaju u okviru svog domaćinstva, šestoro ispitanika (31,5%) do sada nije bilo u prilici da radi nijedan posao. Četvoro je angažovano na pravljenju papira, a fizičke poslove poput utovara i istovara robe obavljala su dva ispitanika. Dvoje su bili zaposleni

kao pekari, jedan ispitanik je radio kao administrativni radnik, a jedan administrativne poslove u okviru udruženja MDRI-S, kao i pisanje bloga na veb sajtu Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije. Dva ispitanika navode raznovrsna zanimanja: jedan od njih ima iskustva u trgovini, promocijama, brizi o deci, pravljenju hrane i pravljenju nakita, u štampariji, dok jedan ispitanik prosto navodi „*mного raznih i potpuno različitih psolova*“.

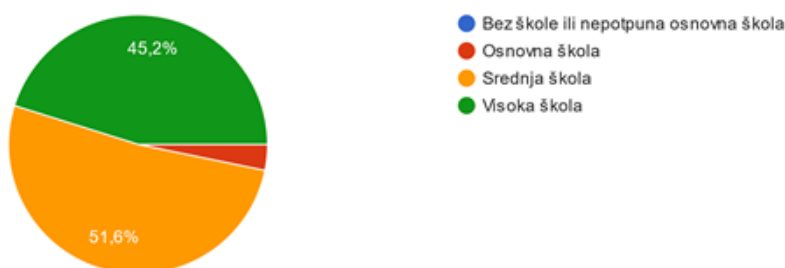
Na pitanje „Da li želite da radite za platu?“ 16 ispitanika (84,2%) odgovara potvrdno, jedan je neodlučan, a jedan to ne bi želeo. Pojedini naglašavaju da bi to trebala da bude plata od koje je moguće živeti „od 1. do 1.u mesecu“. Podatak da više od četiri petine osoba sa smetnjama i teškoćama u mentalnom funkcionisanju želi da radi za platu opovrgava tvrdnje koje se ponekada mogu čuti od stručnjaka da je ovim osobama prosto dovoljno da se nađu u poslovnom okruženju, te da socijalni kontakt predstavlja dovoljnu nagradu za njihov rad. Da naši ispitanici imaju snažnu potrebu da budu deo zajednice i osećaju se korisnim govori takođe i podatak da 16 ispitanika navodi da bi volelo da svakodnevno idu na posao. Jedan ispitanik navodi da bi za prvo vreme bilo dobro kada bi radio četiri sata, ili kada ne bi svakodnevno išao na posao, zato što se brzo umori, i nema uvek dobru koncentraciju, iako se trudi da bude koncentrisan. Po jedan ispitanik navode da su neodlučni ili da ne bi želeli da svakodnevno rade.

Upitnik za roditelje/staratelje osoba sa invaliditetom na temu zapošljavanja

U istraživanju je učestvovao 31 ispitanik: 29 roditelja (27 majki i jedan otac), jedan staratelj i jedan sin osobe sa mentalnim invaliditetom. U pitanju su ispitanici iz različitih regiona Srbije, kao i iz gradskih i seoskih sredina, i to iz: Beograda (10 ispitanika), Zaječara (4), Obrenovca (2), i po jedan iz Zrenjanina, Niša, Novog Sada, Subotice, Užica, Petrovca; sela: Moravac, Pločica, Omoljica, Slavujevac, Aradac. Ostali ispitanici nisu naveli opštinu prebivališta.

U pogledu uzrasne strukture, najmlađi ispitanik imao je 32, a najstariji 70 godina, sa prosečnom starošću od 54 godine. Njihova obrazovna struktura predstavljena je na Grafikonu 1.

Grafikon 1 *Obrazovna struktura roditelja/staratelja osoba sa invaliditetom*

Kada obrazovnu strukturu naših ispitanika uporedimo sa obrazovnom strukturom svog zaposlenog stanovništva Republike Srbije¹, vidimo da u našem uzorku imamo 45,3% ispitanika

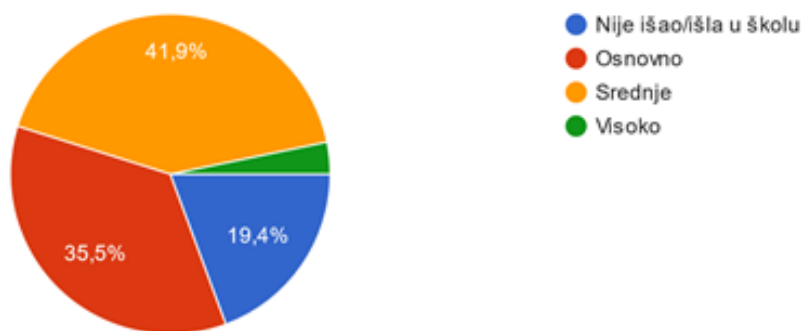
¹ Republički zavod za statistiku RS (2020) "Statistički godišnjak Srbije", str. 80.

sa visokim obrazovanjem, naspram 26,4% visokoobrazovanih u populaciji zaposlenih osoba u Srbiji. Ovaj podatak govori da je struktura naših ispitanika takva da se na učešće u istraživanju odazvao veći broj obrazovanih roditelja, što sa jedne strane može govoriti i o njihovoj većoj zainteresovanosti za zaposlenje svoje dece, ali i ukazivati na to da je populacija visokoobrazovanih jednostavno spremnija na učešće u elektronskim anketama zahvaljujući boljem socio-kulturnom statusu.

Skoro jednak broj ispitanika je zaposleno (41,2%) i nezaposleno (37,9%), dok su ostali ispitanici naveli da su penzioneri. Njih 15 živi u četvoročlanim porodicama, petoro u tročlanim, četvoro ispitanika je u dvočlanim i isto toliko u petočlanim porodicama, dok jedan ispitanik živi u šestočlanoj porodici.

Kada su u pitanju njihovi srodnici/štićenici (u daljem tekstu: srodnici) sa mentalnim invaliditetom dve trećine osoba su muškog pola, a jedna trećina ženskog. Najmlađa ima 7,5 godina, a najstarija 38, sa prosečnom starošću od 25 godina. Samo jedan ispitanik izveštava da njegov srodnik sa mentalnim invaliditetom živi samostalno, dok ostali žive u biološkoj porodici. Za više od tri četvrtine ovih osoba roditelji navode da su pohađali školu, a podaci o njihovoj obrazovnoj strukturi mogu se videti na Grafikonu 2.

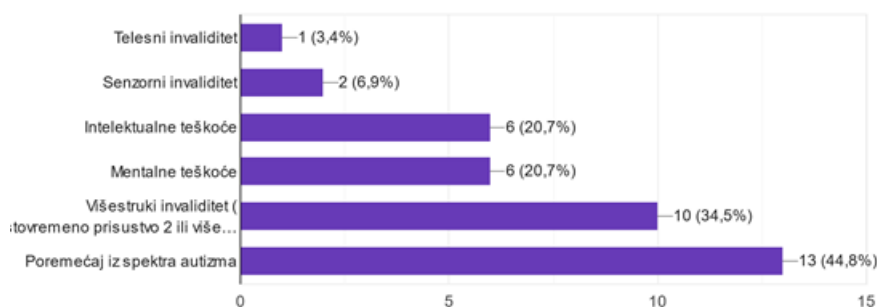
Grafikon 2 *Obrazovna struktura osoba sa invaliditetom*

Četiri petine ispitanika navodi da su njihovi srodnici bili uključeni u obrazovni sistem. Najveći procenat ispitanika (41,9% ili 13 osoba) izveštava da njihov srodnik sa mentalnim invaliditetom ima završeno srednjoškolsko obrazovanje. Potom sledi 11 ispitanika čiji srodnik ima završenu osnovnu školu, a jedan ispitanik navodi visoko obrazovanje, dok 6 osoba nije išlo u školu. Ovi podaci mogu ukazivati i na veću spremnost roditelja čija su deca obrazovanja da ispune upitnik, ali i da je njihova motivacija za zapošljavanje, posledično veća.

Kada su u pitanju kategorije teškoća koje ima njihov srodnik, pitanje je omogućavalo obeležavanje više odgovora, te je oko polovine ispitanika obeležilo poremećaj iz spektra autizma, a oko trećine višestruki invaliditet. Mentalne i intelektualne teškoće prisutne su kod petine, dok su jedan odnosno dva ispitanika obeležili telesni i senzorni invaliditet.

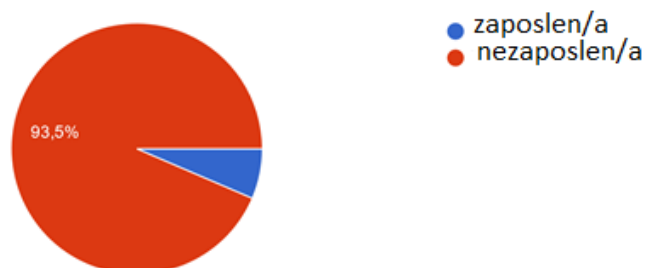
Grafikon 3 Vrste teškoća o kojima izveštavaju roditelji osoba sa invaliditetom

Četvrtina (7 ispitanika) izveštava da je njihovom srodniku sa mentalnim invaliditetom oduzeta poslovna sposobnost, a gotovo petina (6 ispitanika) je pod produženim roditeljskim staranjem. Ovi podaci ukazuju da 41,9% osoba o kojima su izvestili naši ispitanici pred sobom imaju pravne prepreke da se zaposle. Naime, osobe koje su u potpunosti lišene poslovne sposobnosti, ili je nad njima produženo roditeljsko pravo automatski su lišene i radne sposobnosti, a postojanje radne sposobnosti jeste preduslov za zapošljavanje.

Međutim, iako većina osoba sa mentalnim invaliditetom o kojima su naši ispitanici izveštavali nije lišena poslovne sposobnosti, niti je pod merama produženog roditeljskog staranja, tek dvoje ispitanika navodi da je njihov srodnik zaposlen, a 29 da nije. U pitanju su jedna osoba sa intelektualnim teškoćama, koja radi kao pomoćno tehničko osoblje, i jedna osoba sa telesnim invaliditetom, koja je angažovana na pravljenju kartonske ambalaže, kao ispomoć u hidroposknoj bašti i pri izradi kolača. Struktura zaposlenosti predstavljena je na Grafikonu 4.

Grafikon 4. Struktura osoba sa mentalnim invaliditetom iz uzorka prema zaposlenosti

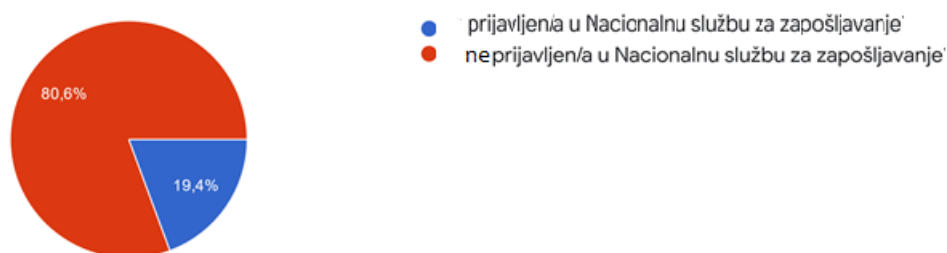

Većina nije uključena u aktivnosti vezane za porodični posao, npr. zemljoradnju, zanat, trgovinu ili dr. Nešto manje od deset odsto onih koji jesu (troje), angažovani su na poslovima

poput rada u bašti, sadnje i branja plodova, košenja i održavanja dvorišta, pripreme drva za ogrev. Organizovano vreme neki od njih ispunjavaju u boravku "Naša kuća" gde rade uz podršku.

Tri četvrtine ispitanika navode da njihov srodnik prima tuđu negu i pomoć (22 ispitanika), a tek petina je prijavljena na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje (6 ispitanika).

Grafikon 5. Struktura osoba sa mentalnim invaliditetom prema korišćenju usluga NSZ

Kada se uzme u obzir sa jedne strane visok stepen motivacije za zapošljavanje koji smo utvrdili na osnovu upitnika na koji su odgovarale same osobe sa mentalnim invaliditetom, ali i motivaciju njihovih srodnika koji su se odazvali na poziv da popune upitnik i niske stope prijavljivanja na NSZ sa druge strane – postavlja se pitanje šta je uzrok tako malog korišćenja usluga Nacionalne službe za zapošljavanje. Jedno moguće obrazloženje, koje bi vredelo dalje ispitati je potencijalno uverenje da ova služba ne bi mogla da im pomogne da pronađu zaposlenje i da ga zadrže, tj. da od nje dobiju neophodnu podršku.

Uverenja roditelja o zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Kada su u pitanju uverenja roditelja o mogućnosti zapošljavanja osoba sa invaliditetom većina roditelja smatra da bi njihov srodnik mogao da se zaposli uz podršku (19 ispitanika). Dvoje smatra da bi mogao da radi s punim radnim vremenom, a i isto toliko ispitanika da može da obavlja tek kućne poslove, dok četvrtina smatra da njihov srodnik sa invaliditetom nije u stanju da se zaposli ili da radi neki svrsishodan posao nezavisno od zaposlenja. Zamolili smo roditelje koji imaju niska očekivanja u pogledu zaposlenja da pojasne svoje mišljenje te jedan od roditelja koji smatra da njegovo dete nije u stanju da radi bilo koji svrsishodan posao izjavljuje: *U pitanju je dete sa 19 godina koje je 100 posto invalid, sa više dijagnoza: cerebralna paraliza G80, mikrocefalija, spazmični bronhitis, potpuna atrofija mišića...i još niz dijagnoza koje su dovele do toga da ne hoda, ne govori, ne drži glavu samostalno.*

Grafikon 6. Uverenja srodnika o mogućnosti zapošljavanja osoba sa invaliditetom

1. Da li mislite da Vaš sin/ćerka/srodnik

31 одговор

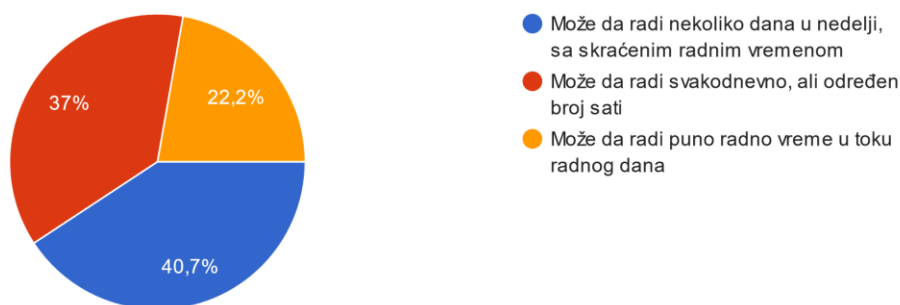

Ukoliko bi se zaposlio/zaposlila, petina roditelja koji su odgovorili na ovo pitanje (odnosno 6 ispitanika) smatra da bi njihov sin/ćerka mogli da rade svakodnevno puno radno vreme, dok ostali smatraju da bi trebalo da postoje neke korekcije u pogledu skraćivanja radnog vremena na dnevnom ili nedeljnom nivou.

Grafikon 7. Uverenja srodnika osoba sa invaliditetom o poželjnom radnom opterećenju

2. Ukoliko bi se Vaš sin/ćerka zaposlio/zaposlila, smatrate da: (odabati najadekvatniji odgovor)

27 одговора

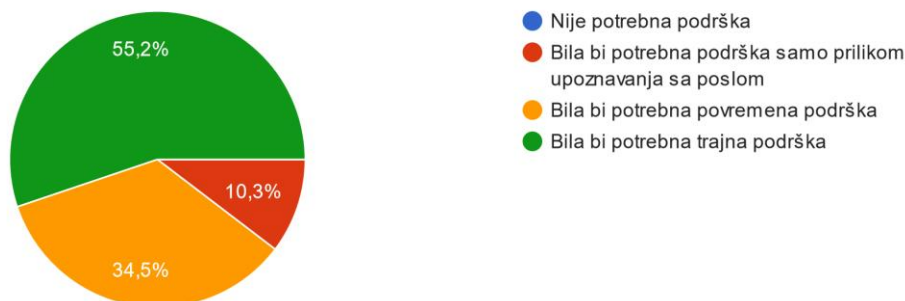

Takođe, svi srodnici smatraju da bi trebalo da postoji neki vid podrške pri zaposlenju, ali se razlikuju u mišljenjima povodom toga koliko bi ova podrška trebalo da traje, što je prikazano na grafikonu 8.

Grafikon 8. Uverenja srodnika osoba sa invaliditetom o poželjnoj podršci u zaposlenju

3. U kojoj meri bi bila potrebna podrška u zaposlenju?

29 odgovora

Šesnaest roditelja/staratelja/dece, od 29 koliko je odgovorilo na ovo pitanje, smatra da bi ta podrška trebalo da bude trajna, naspram 10 ispitanika koji smatraju da bi bila dovoljna povremena podrška. Njih troje smatra da bi bilo dovoljno da se podrška ograniči na upoznavanje sa poslom, dok nijedan ispitanik nije naveo odgovor da podrška nije potrebna.

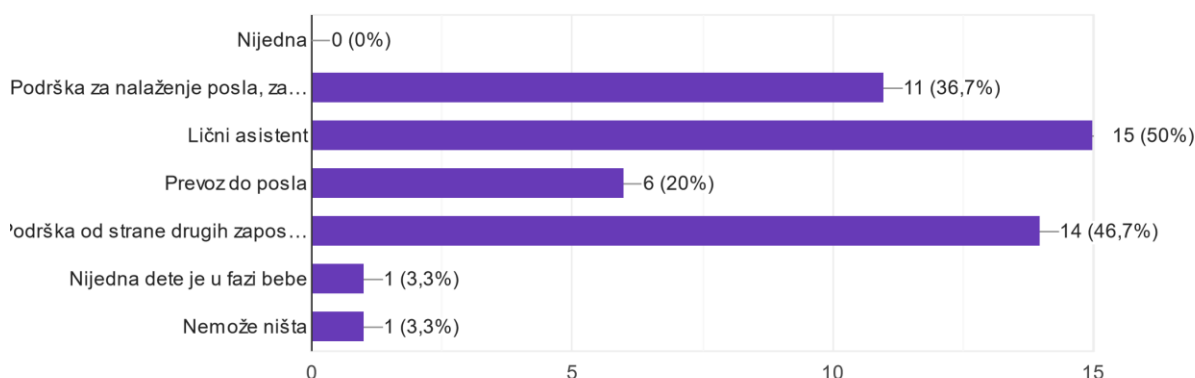
Pitali smo ispitanike i ko bi sve trebalo da pruža podršku osobama sa invaliditetom pri zapošljavanju, a pored ponuđenih odgovora, ispitanici su mogli da dopišu i svoje mišljenje. **Najveći broj njih (16) je označio da bi to trebala da bude osoba u koju osoba sa invaliditetom ima poverenja**, a devetoro je označilo da bi to treba oda bude član porodice. Po tri odgovora dobile su opcije koje se odnose na profesionalce za rehabilitaciju (defektolog, psiholog, medicinska sestra) a jednak broj odgovora (3) odnosio se na osobu iz kompanije (poslodavac, šef, mentor, neko sa više iskustva). Dva odgovora su se odnosila na radne terapeute, a jedan na socijalne radnike.

O vrstama potrebne podrške dobili smo raznovrsne odgovore, prikazane na grafikonu 9.

Grafikon 9. Vrste potrebne podrške

5. Koja vrsta podrške je potrebna? (možete odabrati više odovora ili dopisati odgovor ako obeležite polje "Drugo"/ "Ostalo")

30 odgovora

Polovina ispitanika smatra da bi osoba trebalo da ima ličnog asistenta, kao i podršku drugih zaposlenih. Veoma je zastupljen i odgovor koji se odnosi na pomoć u samom nalaženju posla (11 ispitanika od 30 koliko je odgovorilo na ovo pitanje), a petini je potreban prevoz do posla. Po jedan ispitanik navodi da osoba nije u stanju da se zaposli ili da se radi još uvek o detetu.

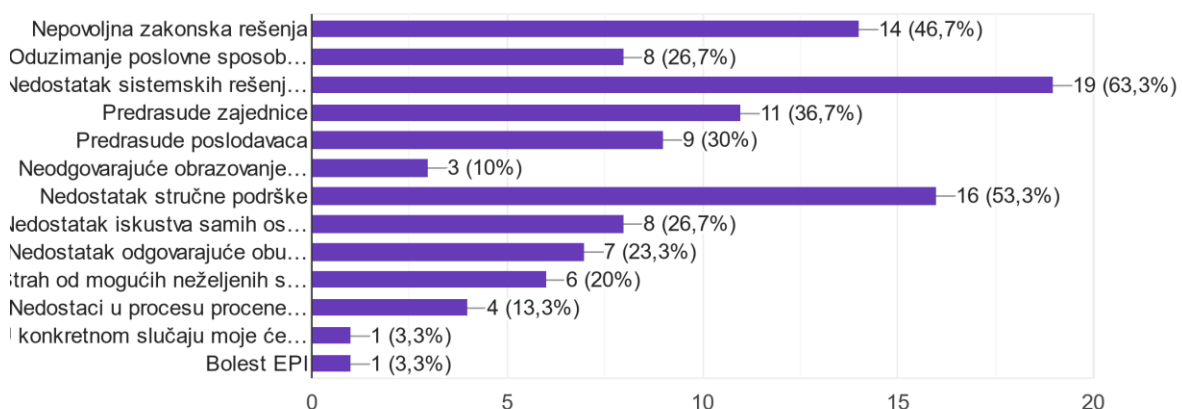
Iako većina ispitanika (19) navode da im je veoma važno pitanje zapošljavanja sina/ćerke sa invaliditetom, procenat onih koji se boje da bi zaposlenje uticalo na gubitak socijalnih primanja (nadoknada za tuđu negu i pomoć, penzija i dr.) veoma je visok (12 ispitanika ili 40%). Većina (17 ispitanika ili 56,6%) je složna u mišljenju da bi zapošljavanje člana sa invaliditetom značajno uticalo na život cele porodice, te polovina ispitanika (15 ispitanika) nema bojazan da bi zapošljavanje loše uticalo na njihovog člana sa invaliditetom. Njih petoro (16,6%) nije sigurno kako bi se to odrazilo, dok jednak broj navodi da se plaši da bi zapošljavanje moglo imati nepovoljne posledice po njihovog člana porodice sa invaliditetom. Trećina se plaši da bi na poslu mogao da se desi neki incident koji bi ugrozio njihovog sina/ćerku sa invaliditetom, a petina da bi njihov srodnik mogao nečim ugroziti druge zaposlene. Troje ispitanika (10%) smatra da je prekasno da njihov se sin/ćerka/štićenik osposobljava za zapošljavanje.

Kao najvažnije prepreke u zapošljavanju osoba sa invaliditetom ispitanici vide: nedostatak sistemskih rešenja u podršci pri zapošljavanju i očuvanju posla (19 ispitanika, 63%), nedostatak stručne podrške (16 ispitanika ili 53%) i nepovoljna zakonska rešenja (14 ili 46,7% ispitanika). Ostale navedene prepreke, prema zastupljenosti odgovora su: predrasude zajednice (36,7%) i poslodavaca (30%), oduzimanje poslovne sposobnosti (26,7%), nedostatak iskustva samih osoba sa hendikepom u komunikaciji sa drugim osobama na poslu (26,7%), nedostatak odgovarajuće obuke i pripreme za posao (23,3%), strah od mogućih neželjenih situacija (20%). Nedostatke u proceni poslovne sposobnosti navelo je 13,3% ispitanika, a nedostatke u obrazovanju 10%. Dvoje ispitanika navode bolest ili 100% sprečenost za rad. Struktura odgovora slikovito je predstavljena na Grafikonu 9.

Grafikon 9. Uverenja srodnika osoba sa invaliditetom o preprekama njihovom zapošljavanju

7. Šta su, po Vašem mišljenju, najvažnije prepreke u zapošljavanju Vašeg sina/ćerke? (obeležite maksimalno tri odgovora, ili dopišite šta je za Vas ključna prepreka)

30 odgovora

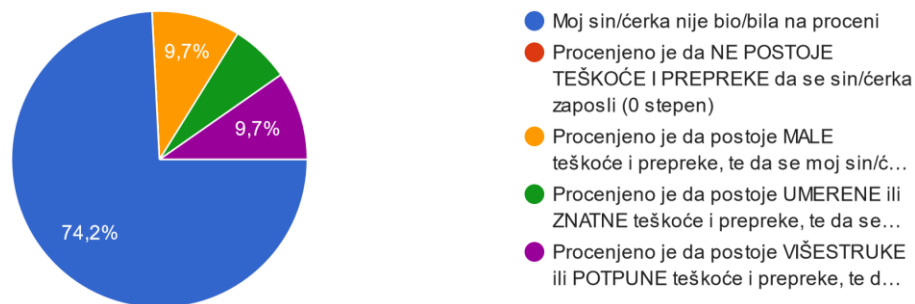

Kada je u pitanju procena radne sposobnosti, tri četvrtine ispitanika nije prošao kroz ovu proceduru kao što se može videti iz Grafikona 10.

Grafikon 10. *Procenjene radne sposobnosti osoba sa invaliditetom*

8. Kada je u pitanju procena radne sposobnosti

31 одговор

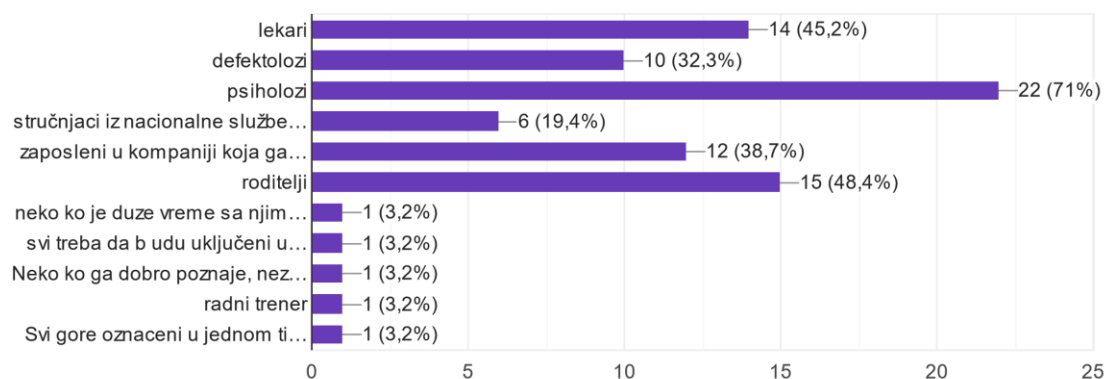

Jednak broj osoba (po njih tri) procenjeno je kategorijom prvog i trećeg stepena, za dve osobe procenjeno je da imaju umerene do znatne teškoće, dok u uzorku nije bilo nultog stepena teškoća koji ne zahteva nikakva prilagođavanja.

Roditelji uglavnom smatraju da procenu treba da vrše psiholozi, roditelji, lekari, zaposleni u kompaniji i defektolozi.

9. Ko može da vrši procenu radne sposobnosti? (možete označiti više odgovora ili klikom na opciju "Drugo" dopisati odgovor)

31 одговор

Ispitanicima smo ponudili tri izvora informacija o osobi (uvid u medicinsku dokumentaciju, poznavanje navika, sklonosti i stečenih sposobnosti i mogućnost da se obuču za rad na novim poslovima i praćenje kako se snalazi u obavljanju tih poslova) i za svaku zatražili da obeleže koliko je bitna da bi se napravila verodostojna procena o tome koji posao osoba sa invaliditetom

može da obavlja. Kao veoma bitnu za verodostojnu procenu radnih sposobnosti 27 ispitanika navodi poznavanje navika, sklonosti i stečenih sposobnosti, 25 mogućnost obuke za posao i snalaženje na njemu, a 12 medicinsku dokumentaciju. Ovi podaci nisu u skladu sa dominantnom praksom, gde i dalje dominira medicinski model procene.

Čak 90% ispitanika (njih 28) navelo je da njihov sin/ćerka nije imao/la nikakvu podršku u zapošljavanju. Nijedan ispitanik nije naveo da je njihovom srodniku sa invaliditetom pružen pristup programu unapređivanja mogućnosti za samozapošljavanje, preduzetništvo, razvoj zadruge, otpočinjanje vlastitog posla. Takođe, niko nije naveo da su ga nadležne službe upoznale sa podsticajima za zapošljavanje koje imaju poslodavci pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Dva ispitanika navode da su njihova deca imala prilike zapošljavanja u javnom sektoru, dva su učestvovala u programima za stručno usmeravanje, a jedan u programu profesionalne rehabilitacije i jednom su nadležne službe su ponudile pomoć u nalaženju posla.

Zamolili smo ispitanike i da ukoliko postoji nešto što smatraju veoma važnim za navedene teme, a da ih nismo pitali, navedu i dobili smo nekoliko odgovora koje ukazuju na još neka uverenja kojima bi se trebalo pozabaviti, ali i nekoliko preporuka. Dva roditelja iznela su nezadovoljstvo aktuelnim zakonodavstvom, gde je posebno akcentovano da zakon tera osobe da biraju da li će se zaposliti ili će dobijati porodičnu penziju. Pošto u nekim slučajevima nisu u stanju da se zaposle sa punim radnim vremenom – plata koju bi dobijali za takav rad ne bi omogućavala egzistenciju, te su ljudi naterani da se odreknu zaposlenja zarad egzistencije, a da bi bilo poštenije rešenje da postoji istovremena mogućnost rada uz porodičnu penziju.

Ukoliko je osoba sa hendikepom korisnik porodične penzije ne može po zakonu da radi, jer da bi dobio penziju morao je biti proglašen radno nesposobnim. To je strašno, jer on može da radi ali samo skraćeno radno vreme i određene poslove i od toga ne može da obezbedi svoju egzistenciju, pa bi ova kombinacija bila pošteno rešenje. I porodična penzija i mogućnost da radi.

Jedan roditelj je izneo predlog da je važno razviti radne centre za prepoznavanje i unapređenje radnih potencijala, kao i usluge za podršku u zapošljavanju i radnom procesu, a ne preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju. Drugi je naveo da je potrebno više socijalnih preduzeća, kao i praktičnih obuka osobe sa hendikepom za pokretanje biznisa, ulazak u preduzetništvo uz pravnog savetnika (koji će da usmerava buduće preduzetnike šta je potrebno odneti u APR, kolike su novčane nadoknade...) umesto postojećih („kako napisati CV i slično...).

IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE SA OSOBAMA SA MENTALNIM INVALIDITETOM

Fokus grupna diskusija realizovana je sa pet učesnika, osoba sa mentalnim invaliditetom uzrasta od 22 do 45 godina. Četiri osobe iz ovog, prigodnog uzorka, ima intelektualne teškoće,

a jedna poremećaj iz autističkog spektra. Tema razgovora bila su iskustva učesnika u vezi sa zapošljavanjem. Cilj je bio da se sazna njihov stav prema zapošljavanju, dosadašnja radna iskustva, kao i potrebe za podrškom u procesu zapošljavanja i održanja zaposlenja.

Opšti podaci o sagovornicima

U cilju zaštite identiteta naših sagovornika, njihova imena smo izmenili.

Marija i Nada – su odrasle u ustanovi rezidencijalne brige o osobama sa smetnjama u razvoju. Zatim su 14 godina koristile usluge socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima (programu stambenog i socijalnog zbrinjavanja najugroženijih građana u Srbiji) kada su bile i zaposlene. Nakon prestanka finansiranja ove usluge, vratile su se u ustanovu socijalne zaštite za zbrinjavanje dece i omladine ometene u razvoju. Nezadovoljne izuzetno restriktivnim uslovima života u ovoj ustanovi, uz veliko angažovanje, prešle su u doma za stara lica.

Marija se školovala za frizera u okviru škole za specijalno obrazovanje. Trenutno ima 45 godina i prodaje novine Lice ulice, časopis neprofitne organizacije zarađujući polovinu od svakog prodatog primerka.

Nada (30) je išla u specijalnu školu - smer cvećar, a trenutno je zaposlena na poslovima održavanja u udruženju za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim osobama i osobama sa višestrukim razvojnim smetnjama Srbije (u daljem tekstu MNRO).

Ivana i Goran imaju po 22 godine i oboje su završili srednje specijalne škole. Koriste usluge dnevnog boravka Naša kuća, u okviru koga postoje različite radne aktivnosti – kuhinja, gajenje povrća na vodi, reciklaža papira. Za svoj rad dobijaju simboličnu nadokandu, ali formalno nisu zaposleni. Goran sada živi sa roditeljima, a ima i brata i sestru, dok Ivana živi sa majkom i bratom, a otac joj je preminuo kada je imala 17 godina.

Strahinja (25) – živi sa roditeljima i sestrom, završio je redovnu srednju ekonomsku školu, smer poslovni administrator. Ima povremene volonterske ili honorarne aktivnosti ali nikada nije bio zaposlen.

Stavovi prema zapošljavanju

Bez obzira na razlike u starosti, stepenu obrazovanja i prethodnom radnom iskustvu, svih pet učesnika fokus grupnog intervjua slažu se da je pitanje zapošljavanja veoma važno u njihovim životima, te ispoljavaju visok nivo motivacije za uključivanjem u svet rada, što predstavlja jedan od preduslova uspešog obavljanja bilo kog posla. Citati učesnika koji svedoče o njihovoj želji za zaposlenjem, mogu se videti u narednim redovima.

Marija: *Ja sam Marija [navodi lično ime, primedba autora], živim u domu za stara lica, bez roditelja sam. I tražim posao. Prodajem novine [Lice ulice, časopis neprofitne organizacije zarađujući polovinu od svakog prodatog primerka, prim. aut], i bavim se sportom. Ja bih volela*

da da mi neko pomogne da nađem neki posao. Bilo koji posao. Znam da perem sudove, znam da kuvam kafu, znam da radim po buticima, radila sam u Maxi-u, čistila sam...

Nada: Ja radim u Kecu [neformalni naziv udruženja MNRO, prim. aut.]. Oni su mi našli posao. Ide mi radni staž, plata mi leže na račun. Ja sam i radila pre, ali nisam dobijala pare preko računa, nego tražim pare [poslodavcu] da mi da da kupim šta mi treba.

Goran: Ja sam završio za knjigovesca, a pošto toga nema - taj posao je malo sad – toga ima sve manje, bilo šta, samo da ne radim u prodavnici nekoj. Sad radim u Našoj kući, od paklica cigareta pravimo papir, ali to nije zaposlenje. Ali za sada me ispunjava i to, a za ubuduće, videćemo šta ćemo i kako dalje.

Ivana: Ja sam Ivana, radim u udruženju Naša kuća, i osećam se zadovoljno što tamo radim. Osećam samopouzdanje, ispuni mi se dan. Važno je da negde radim, da ne sedim kući i da mi ne bude dosadno, jer kući je jako dosadno. Osećam samopouzdanje i osećam se korisnom.

Pored visoke motivacije, naši sagovornici, u prethodnim odgovorima ističu i svoja zanimanja, prethodna angažovanja i obrazovanje, koji su ih učinili spremnim za preuzimanje radne uloge. Jedna ispitanica ističe i veliku požrtvovanost i odgovornost kao svoj pristup poslu.

Marija: Probali smo mi mnogo poslova. Svaki je posao težak u životu, ali moramo da radimo. Bila sam uspešna. Oni ljudi... Dođem pre njih na posao. Ja dođem u pola 5 ujutru, u Delta situju kad sam radila. I ja sačekam. Ti dečaci dođu, i odnesu to u radnju. Ja to sve sačekam. Imam 15 minuta pauzu pošto ne pušim, ne pijem. Samo radim.

Marija: Ja sam radila i u Metrou. To je tamo na magistrali čak. Ustajala sam u pola 4. Radila sam kao čistačica. Primala sam 19000.

Nada: To je malo.

Marija: [Da], ali, ja sam skupljala. Skupljala sam pa sam imala. A onda su me vratili u [naziv ustanove socijalne zaštite za zbrinjavanje dece i omladine ometene u razvoju]. Tamo mi nisu dali da radim.

U nedostatku svakodnevnog radnog angažovanja, sagovornici se žale na osećanje besciljnosti, izolovanosti, opadanja samopouzdanja pa čak i bespomoćnosti. Rad u životu svakog čoveka ima barem tri ključne funkcije: ekonomsku, koja služi zadovoljavanju egzistencijalnih potreba i unapređenju kvaliteta života, socijalnu: koja se ogleda kroz interakciju i doprinos pojedinaca svom društvenom okruženju i psihološku funkciju jer kroz rad ljudi razvijaju sopstvenu organizaciju ličnosti, sposobnosti, znanja i veština. O tome slikovito govori učesnik fokus grupe, Strahinja, koji i pored brojnih volonterskih angažovanja i kreativnih hobija oseća prazninu uslovljenu nedostatkom radnog angažovanja.

Strahinja: Ja pišem blogove i objavljujem na Timu za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije koji govore o položaju osoba sa autizmom i invaliditetom. Bio sam volonter Organizacije kreativnog okupljanja OKO, ali sa njima se nisam najbolje snalazio u nekim situacijama, i zbog toga smo se razišli. Mnogo mi je žao i voleo bih da sa njima ponovo sarađujem. Član sam Inicijative za prava osoba sa mentalnim invaliditetom

MDRI-S. Sa grupom mladih sportista sam uključen u treninge koji se odvijaju u Drugoj ekonomskoj školi i tu dolaze ljudi koji idu na atletska takmičenja, ljudi koji idu na fudbal, da bi dobili dodatnu kondiciju, i dolazi grupa rekreativaca koji nemaju šta da rade kao ja i nemaju dodatnih aktivnosti kao ja, pa čisto da odu negde rekreativno. Bavim se muzikom, sviram klavijature. Složiću se sa B1, jer je kući malo i dosadno. Jako mi je dosadno. U stvari, zanimam se ja sa klavijaturama, i muzikom, ali nije mi to to. Ne želim da mi klavijatura bude samo jedini prioritet.... Ne može muzika da bude jedino ispunjenje vremena. Jednostavno, meni treba neki posao, neka aktivnost, da svaki dan imam neku aktivnost. Želim da još nešto radim. Da nađem neko zaposlenje, da imam ispunjen dan, ti si B1 sve lepo rekla, imaš ispunjen dan, srećeš nove ljude, prošetáš, upoznaješ, i to je mnogo korisnije nego da se sedi kući. Jer kad se sedi kući i radi samo jedna stvar, to postaje naporno. [...] Jer to nije ispunjenje slobodnog vremena, jer i kad radiš ono što ti se sviđa, prezasiti se čovek. Postaje naporno, dosadno, I zato radim na tome da možda nađem i neki posao ili neki kurs. A sa druge strane, i to malo aktivnosti što imam – to treninzi i MDRI, to se samo ponekada odvija.

... Ali, nisam rekao još jednu važnu stvar. Jer nemam ni mnogo društva. Imam drugarice iz osnovne škole. Hoće one ponekad. Ali su, ili prezauzete... Sa jednom od njih nikako ne mogu da nađem zajednički jezik. Stalno, nikako da se čujemo. A ja više ne mogu da čekam na njih. Stalno, kome god da predložim susret, on ili ima neke obaveze ili jednostavno odbije poziv.

Moderator: *Znači, ti misliš Strahinja da je zapošljavanje veoma bitno i to da imaš sa kime da se družiš?*

Svi u glas – *Da, da, da.*

Ivana: Htela sam da se nadovežem na Strahinjino izlaganje, ono što je pričao, jer gledanje serija i slušanje muzike ti postane dosadno iako to voliš da radiš, postane ti dosadno, jer nekako ne vidiš budućnost u tome, svaki dan ti postane isti i to počinje da te zabrinjava. Prosto ne može tako da se ispuni ceo dan. To može da se gleda u slobodno vreme. Ali previše slobodnog vremena uopšte nije dobro. Zato što previše slobodnog vremena – ne znaš kako da iskoristiš pošto je to već previše.

...

Ivana: Volim Našu kuću. Osećam se srećnom tamo, to je glavni cilj zašto ja radim taj posao. Jer se osećam srećno i korisno. Imam podršku. A to je nekako najvažnije u životu da imaš podršku ne samo od roditelja nego i od poslodavaca da imaš i pomoć i podršku, i uvek kad mi nešto zasmeta ili mi zafali, uvek su tu poslodavci da mi pomognu, i da mi se nađu ako roditelji ne mogu. A to je velika, velika stvar. I ono što je rekao C, ja mogu da gledam serije kod kuće, ali, ne može to da mi ispuni dan. To postaje jako dosadno, i postaje beskorisno samo gledati serije kući. Važno je da budeš u kontaktu sa stvarnim svetom.

Jedna od potreba koju naši sagovornici teško zadovoljavaju, posebno oni koji su smešteni u rezidencijalnim ustanovama je i potreba za samostalnošću. U domskom okruženju, potreba za autonomijom i ličnim izborom, prema rečima naše dve sagovornice, osujećena je na svakom koraku: počevši od toga kada će ustati, šta će i kada jesti, kako će provoditi vreme, kojim aktivnostima će se baviti, koliko ličnih stvari će imati, gde će se kretati, sa kime će deliti lični

prostor, kako će uspostavljati interpersonalne odnose... Zaposlenje, praćeno redovnim prihodima, donelo bi im mogućnost osamostaljivanja.

MARIJA: *Oni nama stvari bacaju, naše stvari bacaju.*

NADA: *I to bez pitanja.*

Moderator: *Pa jel imate tamo neki lični prostor za stvari?*

MARIJA: *Pa za sada ne.*

NADA: *Pa ja i nemam mnogo stvari, ja imam malo stvari.*

MARIJA: *Ja imam, ali nemam gde da držim. Imala sam neke igračke pa sam poklonila jednoj devojčici, punu kesu, da mi ne bacaju.*

Moderator: *S ozbirom da su kod nas male plate, da li mislite da bi i to bila bitna podrška, da vam država obezbedi i gde ćete da stanujete?*

MARIJA: *Pa volela bih to.*

Moderator: *A koliko sam shvatio, vi nemate nikakve posebne zahteve, samo da bude pristojno.*

MARIJA: *Jedan krevet, kuhinjica i kupatilo i wc, to je sve. Može i neka cimerka.*

NADA: *A ja bih volela da budem sa mojom najboljom drugaricom (ime), 15 godina se znamo, dobro se slažemo.*

Podrška u zapošljavanju i održavanju zaposlenja

U prethodnim citatima Ivana se posebno osvrnula na pitanje podrške osobama sa mentalnim invaliditetom u zapošljavanju i održanju zaposlenja. Pitanje podrške bila je i jedna od tema našeg razgovora. Dve sagovornice, koje su veliki deo života provele u ustanovi rezidencijalnog tipa, očekuju pomoć i od nadležnog ministarstva za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja. Ispoljavaju snažnu potrebu da nadležne osobe čuju njihova iskustva i probleme koje život u domu sa sobom nosi. U tom kontekstu, jedna sagovornica ističe da joj je zabranjeno da radi u domu u kome je živela.

MARIJA: *Ja bih volela da [ime ministarke za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja] dođe da porazgovara sa nama, jednom u životu da nas vidi, da je ne gledamo stalno na televizoru, i da uživo sa njom porazgovaramo kakve mi muke imemo, i što nemamo posao, i što nemamo stan, živimo u domu jako dugo, da joj mi kažemo naše probleme... Ona je u socijalnom, ona je pričala na televiziji da će da pomogne svima oko zapošljavanja i da ne živimo više u domu...*

NADA: *Tamo ima i krevet. 11-12 kreveta.*

MARIJA: *12 kreveta ima u sobi.*

MARIJA: *Ja sam radila i u Metrou. To je tamo na magistrali čak. Ustajala sam u pola 4. Radila sam kao čistačica. Primala sam 19000.*

NADA: *To je malo.*

MARIJA: *Ali, ja sam skupljala. Skupljala sam pa sam imala. A onda su me vratili u [naziv ustanove socijalne zaštite za zbrinjavanje dece i omladine ometene u razvoju]. Tamo mi nisu dali da radim.*

Moderator: *A zašto ti nisu dali?*

MARIJA: *Zato što mi ne da da ustajem tako rano ujutru. Tamo ti ne daju ništa. Tamo ti oduzimaju dokumenta. Sve ti oduzmu. Kao da si nenormalan. Ti si tamo ceo život si u domu, imaš samo krevet i svoje stvari. Možda i nemaš svoje stvari. I tamo si pod nadzorom. Nema napolje, nema ništa.*

MARIJA: *...oni ti ukinu sva tvoja prava, ti ne postojiš. Tamo možeš da ostaneš do velikih godina, tamo možeš i da umreš isto. Jedan najstariji je preminuo. Od starosti. Tamo ostaneš zauvek. Ne daju ti čak ni da se družiš – ovako da razgovaraš – ne – ne daju. Nikako. Kad neko dođe sa strane, ne smeš da kažeš ni dobar dan, ništa, ne daju nam. Ne smeš da komuniciraš ni sa kim. I čim odeš do kupatila, izađeš iz sobe, odmah pitaju gde si. Moraš samo da te gledaju. Ceo dan si tamo, radiš neke ručne radove, i to ti je to. Ceo život tako. ...Radiš šta ti daju. Ja sam nekada radila prašak. Sipali smo prašak. Radila sam pelene. Svašta smo radili za neke firme. Ali ne smemo ni sa kim kontakt imati. A i ovde [u staračkom domu gde sada živi], malo je drugačije u ovom staračkom domu. Isto ne možeš da imaš kontakt zbog epidemije samo. Ovde [dom u kome sada žive] ipak je malo drugačije pošto je on za stara lica.*

Još jedan od problema sa kojima se Marija i Nada suočavaju je taj što korisnici stacionara ne mogu da se zaposle, a ukoliko žive u staračkom domu prepreka je u tome što moraju da plaćaju dom ukoliko imaju prihode, a plata koju mogu da očekuju, verovatno ne može da pokrije te troškove.

Podrška u pronalaženju zaposlenja prvi je korak koji je ovim ljudima neophodan kako bi se uključili u proces rada, a tu vrstu pomoći očekuju od države, a do sada su je uglavnom dobijali od udruženja osoba sa smetnjama u razvoju.

MARIJA: *Pa preko udruženja. Preko udruženja gde si. Da ti pomogne, da te posavetuje, i da te negde preporuči. Da kaže, ima jedan radnik koji hoće da radi, koji nema posao.*

NADA: *Meni pomaže [Ime], direktorka [neformalni naziv udruženja MNRO].*

STRAHINJA: *Pa možda bi MDRI [akronim Inicijative za prava osoba sa mentalnim invaliditetom], mogao da pomogne u traženju posla.*

Zapošljavanje uz podršku, kao poseban vid zapošljavanja koji omogućava osobama sa invaliditetom da se zaposle i zadrže posao je nešto što naši ispitanici intuitivno navode, a različiti oblici podrške koji bi mogli biti obuhvaćeni ovim vidom zaposlenja izneti su u nastavku.

Podrška u radu u vidu prilagođenih informacija istaklo je troje naših sagovornika. Strahinja, iznosi nekoliko ideja i predloga kako bi pomogao poslodavcu da razume koja vrsta

prilagođenih informacija mu je potrebna kako bi uspešno obavljao radne aktivnosti. Tu navodi mogućnost da član njegove porodice, koji ga najbolje poznaje, u fazi adaptacije odlazi sa njim na posao da bi posredovao u komunikaciji između poslodavca i njega, kako bi osobe iz radnog okruženja što brže i efikasnije sa jedne strane prilagodile svoje instrukcije i način komunikacije osobi sa mentalnim invaliditetom, a sa druge strane kako bi osoba na što potpuniji način razumela zahteve poslodavca. Druga ideja je da osobe iz radnog okruženja, putem njegovog bloga upoznaju specifične potrebe za podrškom, koje on ima.

STRAHINJA: Konkretno bih voleo da radim kao novinar u redakciji jednog lista pošto sam ja veliki zaljubljenik u novinarstvo, ali ne znam da li je realno da se to ostvari. Ali, kad već pričam o potrebnoj podršci, potrebna mi je podrška na primer da razumem instrukcije šta se od mene očekuje, ako mi neka tema nije jasna, da mi se dodatno pojaśni. Potrebne su mi, vrlo precizne instrukcije su mi potrebne. Konkretno bih voleo da radim kao novinar. Ali, ako se to ne ostvari, bilo šta što se ponudi. Ali bi mi bila potrebna podrška da dodatno razumem, precizne instrukcije, da mi se dodatno nešto pojaśni. Da možda poslodavca uputim na moj blog, možda bi me tako bolje i lakše razumeli. Možda bi i moja mama išla u prvo vreme bi morala da ide sa mnom na posao, dok se ne uhodam, da mi se dodatno pojaśni. Takva podrška mi je potrebna za posao.

Organizaciona adaptacija odnosno ulazak i uklapanje pojedinaca u radnu grupu, preduzeće i socijalnu sredinu u kojoj radi obuhvata upoznavanje grupnih normi, odnosa u grupi i rukovodećih linija, formiranje pozitivnih stavova, simpatija i naklonosti prema saradnicima i organizaciji. Važna je za svakom radniku, bez obzira na prisustvo invaliditeta. Učesnici u fokus grupi su ukazali da je bitno poverenje u osobe koje pružaju podršku, kao i da postoji veći broj osoba koje mogu da im pruže podršku, uključujući osobe koje već rade u preduzeću i mogu da ih obuče kako se obavljaju određeni poslovi.

Kao ključne nosioce podrške, odnosno osobe koje uspešno pružaju podršku u zapošljavanju i osposobljavanju za rad naši sagovornici su istakli osobe sa kojima su se do sada sretali tokom svojih radnih angažovanja. Osnovne profesije tih osoba su: balerina, vozač i agronom, te nam ova činjenica ukazuje da za uspešno pružanje podrške nije neophodno da osoba ima stručno zanimanje vezano za hendikep (odnosno, kao što se često navodi, da bude psiholog ili defektolog i sl.) već je važnije da postoji visok stepen razumevanja između osobe kojoj je potrebna podrška i osobe koja podršku pruža.

Emocionalna podrška u ovom procesu je još jedan važan faktor uspešnog adaptiranja u radnom okruženju koju su istakli naši sagovornici sa mentalnim invaliditetom:

GORAN: Za Našu kuću, konkretno, oni mi pomažu sa poslom, šta i kako da uradim, ako nešto pogrešim – polako, popravićemo, sve ćemo da rešimo.

IVANA: Meni isto pomažu [ime 1 i ime 2], više [ime 2] jer ja radim kod nje u oblasti. A važna je ta podrška i važno je da mi objasni lepo, polako, da bi znala šta treba da uradim. Lepim rečima. I vrlo mi je važno da ljudi međusobno saraduju.

Mogućnost da se oprobaju u nekom poslu kroz proces obuke na radnom mestu, koja traje onoliko dugo koliko je potrebno da osoba savlada proces rada, prilagodi se radnom mestu i da je kolektiv prihvati, tema je koju su istakli naši sagovornici.

GORAN: *Pa važno je da probaš da vidiš da li možeš. Ne možeš da znaš ako ne probaš. Evo ja. Kad sam prvi put došao u Našu kuću i kad sam video gde i šta, ... (nerazumljivo), i evo već dve ipo godine sam tamo... (nerazumljivo)*

MARIJA: *Pa evo i ja, kad me je [ime] prvi put odvela na posao u Zari, ja sam se bila malo uplašila, mislila sam ne mogu ja to da radim, puno ljudi, ali onda posle nekog vremena, prošao me je taj strah, i posle sam mogla sve normalno da radim.*

IVANA: *Ja mislim da imamo manjak samopouzdanja kad počinjemo da radimo.*

NADA: *Ja prvi put kad sam išla u Maksi da pakujemo kese i ono...*

Moderator: *I kako si se osećala kada si otišla tamo? Jesi li bila nesigurna?*

NADA: *Pa jesam.*

Moderator: *A kako je posle bilo?*

NADA: *Posle sam pakovala ljudima u kesu, a oni su mi davali pare, čokolade, i tako...*

Sagovornici ispoljavaju visok nivo fleksibilnosti u pogledu zanimanja kojim bi se bavili, što je prvo istakao Strahinja, a ostali su se nadovezali na datu temu, složivši se sa tvrdnjom da bi se bavili i zanimanjima koja im ne odgovaraju u potpunosti, ukoliko bi kroz ta zanimanja mogli da zadovolje trenutne egzistencijalne i socijalne potrebe.

STRAHINJA: *Ja bih najviše voleo kad bi se bavio novinarstvom ili muzikom, i voleo bih kada bi od toga mogao da se izdržavam. Ali me brine, to mi je baš i Nata [prim. aut: prijateljica koja radi kao psiholog] pričala, da to nije realno. Nata je rekla: C, nismo u prilici baš da biramo, moramo da radimo i ono što nam se ne sviđa. Ja sam inače završio Drugu ekonomsku školu, poslovni administrator, ali me moja struka nikad nije preterano zanimala. Ipak, slažem se i sa njima, jeste da bih voleo to da radim, ali, ako mi se ne ostvari želja da budem novinar ili muzičar, onda ću morati da spustim loptu, i početi da radim bilo koji posao koji mi se nudi. Nema veze da li mi se sviđa ili ne.*

Na kraju zaključujemo da naši sagovornici koji su osobe s mentalnim invaliditetom (osobe sa intelektualnim teškoćama i sa autizmom) imaju veliku želju i motivaciju da budu radno angažovani. Neki od njih koji su se oprobali u svetu rada pokazali su veliku odgovornost i istrajnost u radu, a neki još uvek čekaju priliku za prvo zaposlenje, imajući u vidu da će možda morati da odstupe od preferiranih zanimanja, prilagođavajući se ponudi poslova. Ipak, da bi ostvarili pravo na rad kao jedno od osnovnih ljudskih prava, ovoj grupi ljudi neophodna je podrška, kako od strane državnih institucija, koje najpre treba da upoznaju čitav splet egzistencijalnih, socijalnih i psiholoških problema sa kojim se oni suočavaju u odsustvu zaposlenja, tako i od poslodavaca, koji bi primenom zapošljavanja uz podršku omogućili ovim osobama da daju svoj pun doprinos uključujući se u svet rada.

IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE SA RODITELJIMA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM

Fokus grupna diskusija realizovana je sa sedam učesnika, koji su roditelji osoba sa mentalnim invaliditetom, šest majki i jedan otac. Tema razgovora bila su mišljenja učesnika u vezi sa zapošljavanjem osoba sa mentalnim invaliditetom. Cilj je bio da se saznaju njihova iskustva i mišljenja u vezi sa zapošljavanjem i postupkom procene radne sposobnosti, kao i potrebe za podrškom u procesu zapošljavanja i održanja zaposlenja.

Opšti podaci o sagovornicima

U cilju zaštite identiteta naših sagovornika, njihova imena smo izmenili.

Marina je majka autističnog mladića od 20 godina, koji je završio je srednju zanatsku školu, smer za pekara. On je korisnik dnevnog boravka Naša kuća, udruženja za podršku osobama ometenim u razvoju.

Suzana je majka Marka koji je sada završio treću godinu istog usmerenja, za pekara, i takođe je korisnik dnevnog boravka u udruženju Naša kuća.

Drina je majka Sretena, autističnog mladića koji ide u treći razred srednje Poljoprivredne redovne škole.

Sledeća učesnica fokus grupe je Đurđina mama. Đurđa je završila srednju školu za osobe sa oštećenjem sluha „Stefan Dečanski“, ali Đurđa ima intelektualne poteškoće. Ona sada radi u Našoj kući, u okviru koje postoje različite radne aktivnosti – kuhinja, gajenje povrća na vodi, reciklaža papira. Za svoj rad dobija simboličnu nadokandu, ali formalno nije zaposlena.

Vesna je majka Strahinje, mladića od 24 godine koji ima poremećaj iz autističkog spektra. Završio je Drugu ekonomsku školu, i trenutno ne radi nigde.

Ivan, je otac Zorana, od 37 godina, koji ima poremećaj iz autističkog spektra i korisnik je dnevnog boravka u udruženju Naša kuća.

Mila je majka Viktora, mladića starosti 20 godina, koji ima autizam. Viktor je završio Gimnaziju i pre nekoliko dana upisao Pravni fakultet, koristeći mehanizam afirmativnih mera u saradnji sa Univerzitetskim centrom za studente sa hendikepom. Viktor ne govori ali piše. U početku je želeo da upiše Filološki fakultet, smer za književnost, ali kako je prošao kroz projekat samozastupanja osoba sa autizmom koje ne govore, zavoleo je pravne nauke. Na prijemnom ispitu je polagao jednak test kao i ostali kandidati, ali dobio je mogućnost da prijemni radi sam u prostoriji, uz jednog člana ispitne komisije, asistentkinje datog fakulteta.

Postupak procene radne sposobnosti

Učesnici fokus grupe roditelji su osoba različitog uzrasta, obrazovne putanje i iskustva. Neki od njih, uglavnom mlađi, prošli su kroz redovan obrazovni sistem, dok su oni koji se školovali pre stupanja na snagu Zakona o osnovama sistema obrazovanja, koji je doneo tu novinu da se i deca koja imaju smetnje u razvoju mogu upisati u redovne osnovne škole, školovali su se u sistemu za specijlnu edukaciju. Posledično, i njihova iskustva u pogledu postupka radne procene su različita. Kroz ovaj postupak nedavno je prošla Đurđa, te je njena mama opisala kako on izgleda iz perspektive roditelja.

Đurđina mama: Kad je Đurđa počela da dolazi u Našu kuću, posle nekog vremena me je (ime direktorke, primedba autora) pitala da li bi Đurđa mogla da se zaposli tamo kod njih, da ima i socijalno, zdravstveno, a plata bi se delila, i tako dalje. Ja sam rekla da ne znam ništa o tome, i onda smo se prijavile na biro, i tamo su tražili da donesem neku dokumentaciju, medicinsku, i to sve. Imali smo i razgovor, i ja sam to predala. I ima više od mesec dana kako su nas zvali da popunimo tu neku anketu i da platimo za procenu radne sposobnosti. 4700 – sad se plaća. I to je bilo to. Ja sam prekjuče dobila koverat jedan plavi, i uplašila sam se, jer sam čula svakakve priče, i otvorila sam, tu samo piše da sam platila tu procenu radne sposobnosti i ništa više, kao potvrdu sam dobila. Tako da nas to čeka... a ja sam zamolila ime direktorke Naše kuće, primedba autora) da ide sa nama, jer ja sam jako uplašena pravo da vam kažem, jer ne znam šta će mi reći, da li će mi reći nešto što ja ne znam ni šta je.

Iz ovog odgovora jasno se očitava i izvestan strah i nesigurnost roditelja u pogledu toga šta će biti ishod postupka procene radne sposobnosti. Jedan od strahova koje roditelji ispoljavaju je da procena u čijoj je osnovi i dalje medicinski model, usmeren na dijagnozu, gde komisija kroz jedan kratak postupak, rukovođena medicinskom dokumentacijom i socijalnom anketom neće moći adekvatno da proceni sposobnosti njihovog deteta, pogotovo ne šta je to što bi osoba sa invaliditetom mogla da radi uz podršku. Na taj način, roditelji strahuju da bi jednom doneta procena poslužila kao presuda, koja ne uzima u obzir dva važna principa: razvojnost svih sposobnosti i funkcija sa jedne strane, a sa druge strane radne mogućnosti osobe uz asistenciju i izvestan period adaptacije. O tome je govorilo više roditelja, a njihove citate dali smo u nastavku:

Suzana: Ja uopšte ne znam kada bi sad moje dete trebalo da ide na tu procenu. Mislim, on sada ima 18 godina – ali kad je on imao 15, ja uopšte nisam mogla ni da pretpostavim da bi on možda mogao nešto kao što sad u Našoj kući radi. Pa sad kad on dođe kući i kaže da je radio na mašini, ja prosto ne mogu da verujem. Recimo kad je imao deset godina... kad je imao šest, pa sedam – osam – nisam mogla ni da sanjam da će krenuti da ide sam autobusom. I zato kažem – sad kad pomislim da ga neko procenjuje sa 18-19 godina, meni je to nekako mnogo rano. Prosto, mislim da on treba još da sazri da bi neko mogao da ga proceni za nešto da radi četiri sata.

Marina: Ne znam, ja mislim da na nekoj komisiji, ne znam koliko to traje, bilo koji razgovor, ne mogu da procene sposobnosti deteta. Mislim, ja poznajem svoje dete. On voli da radi. On je motivisan. Znači, ako nije neko pored njega ko mu pruža podršku, on će da eskivira, on će da se buni...

Vesna, koja je članica udruženja koje se bavi pravima osoba sa invaliditetom, objašnjava postupak procene radne sposobnosti:

Oni su želeli da predstave te komisije kao da su multidisciplinarne i da posmatraju osobu iz različitih uglova. Ali, najvećim delom su tu lekari, ima nešto i socijalnih radnika, defektologa, psihologa. Ali vi kad pogledate u Zakonu (o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, prim. aut.) i taj Pravilnik (o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom, prim. aut.) tu postoje ti anketni listovi, šta oni sve posmatraju. Oni tu posmatraju i stvari koje su potpuno nebitne, kao na primer, da li osoba ima svoju sobu, da li ima svoj krevet, ... Mislim, to jeste važno da bi se sagledao status ovih osoba, ali svako ima pravo da se zaposli i ako nema svoju sobu, tako da, zaista je ta procena medicinska pre svega. Pre svega je važna dijagnoza. Ja poznajem neke devojke koje rade u Forumu mladih sa invaliditetom... one su mi rekle da kod njih dolaze neki mladići sa autizmom, jedan je završio gimnaziju, jedan je završio ekonomsku školu, i išli su na procenu radnih sposobnosti i dobili su III stepen, a to znači da ne mogu da se zaposle ni pod opštim, ni pod posebnim uslovima.

Prema pomenutom Pravilniku ocena radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja vrši se u prostorijama Nacionalne službe za zapošljavanje i prema Članu 5 pravilnika, zasniva se na medicinskoj dokumentaciji koju, između ostalog, čine: otpusne liste sa podacima o nalazima i izvršenim pregledima; specijalistički nalazi odgovarajućih specijalnosti sa opisanim anatomskim i funkcionalnim promenama; laboratorijski nalazi i zaključak psihologa sa ocenom mentalnih sposobnosti, ličnosti i ponašanja pojedinca. Ovakav način procene, iako je praćen socijalnom anketom koja dokumentuje podatke o osobi poput obrazovanja; odnosa sa okruženjem; samostalnosti i funkcionalnog statusa, procene potrebe za sprovođenjem profesionalne rehabilitacije; ne sadrži sve nužne informacije koje da bi se moglo zaključiti šta bi osoba mogla da radi i pod kojim uslovima. Ipak, ovaj postupak može se završiti procenom da su teškoće i prepreke potpune ili višestruke, odnosno da se lice ne može zaposliti ili održati zaposlenje ni pod opštim ni pod posebnim uslovima, odnosno čiji je radni učinak manji od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu, bez obzira na zanimanje ili poslove. To je za većinu roditelja procena koja nanosi štetu jer su na osnovu iskustva sa svojim detetom shvatili da oni mogu mnogo toga da postignu uz adekvatan podsticaj. O tome slikovito govore naredni citati:

Suzana: Evo na primer, moj Marko je išao u Palmotićevo kod psihologa. I ona izlazi posle 10 minuta i kaže – evo mi smo završili. Ja sam bila zaprepašćena! I ja kažem – zar ste vi toliki stručnjak da ste za 6 minuta istestirali dete. Zar ne treba da to izgleda da on tu dolazi par meseci, i ona se sad tu uvredila.

Vesna: Ja sam nedavno bila na nekom skupu, i tamo je rečeno: „Pa ne mogu svi ljudi da rade“. (Da,) ali, ono što je naša ideja je, da su osobe sa invaliditetom isti kao i svi drugi ljudi, i da neki žele da rade a neki ne žele. I da je glupo da nam stalno postavljaju pitanja šta da radimo sa onima što leže u krevetu, što su nepokretni. Pa ti što su nepokretni, neće se zapošljavati. Ali smatramo da ta procena, gde vi čoveka procenite III stepenom, i kažemo, ti ne možeš da radiš – to je besmisleno. Onaj što je iskazao želju da radi, prijavio se na Nacionalnu službu i izašao

na tu procenu, on želi da radi. Hajde da sad ova naša država, umesto da formira komisije koje će da sprečavaju ljude da rade, da im da podršku, da vidimo šta mogu da rade.

Ivan: Ja sam hteo samo nešto da ispričam što se tiče mog Zorana i procene radne sposobnosti. Oni koji vide Zorana, evo Vesna ga poznaje... dobar je Zoran, ima te neke stereotipije i tako ... ne govori, ima te neke stereotipne radnje, zatvara vrata, namešta flašu ovako... I sad, kad bi on otišao na tu neku radnu komisiju, oni bi rekli da on ne može da radi. A da vam kažem, ne subjektivno, ja se inače, a nisam to po zanimanju, bavim stolarijom. I kad imam te neke poslove, verujte mi, Zoran bolje radi od onih sa kojima ja radim. On ima takvu anticipaciju – ja sa njim uopšte ne pričam, on uzima, dodaje mi komad, stavlja ga na mesto. Ovima drugima moram sve da pričam. Njemu ne moram ništa da pričam. On dodaje. Ne d'o bog da neki šraf nije dobro zašrafljen. Oni zubovi - savršeno. Ovo ne pričam da bih hvalio Zorana, već zato što postoji toliko tih nekih skrivenih stvari u našoj deci koje prosto... Mi smo to samo sticajem okolnosti saznali za našeg Zorana, da on ima te manuelne sposobnosti. To mu je jaka strana. Tek kad mu se pruže prilike, on pokazuje i svoje mogućnosti. Jer, da nisam radio tu stolariju ja to nikad ne bih spoznao.

...

Znači, taj zakon (o prof. rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom) bi trebalo da omogući olakšice u zapošljavanju. On je sve uradio, samo to nije. Moj stav je da taj zakon treba da se skroz ukine. I to su napravili, to postoji grupa ta, kako ih zovu, osoba sa invaliditetom i oni o svima odlučuju. Ove osobe, sa intelektualnim poteškoćama i autistične osobe su uskraćene, i usmeravaju se u kao neke radne centre, i praktično one ne mogu da se zaposle. A i među roditeljima postoji taj stav da njihova deca ne mogu ništa. Samo sam hteo da se to zna. (...) U zakonu o zapošljavanju opštem i u Ustavu piše da svi ljudi imaju pravo da se zapošljavaju.

Zbog toga roditelji predlažu da se aktualni „komisijski“ postupak procene radne sposobnosti zameni funkcionalnom procenom u realnom radnom okruženju. Ovakav postupak procene ima mnogo sličnosti sa pojmom dinamičke procene koji postaje sve zastupljeniji u psihologiji i naukama o obrazovanju. Naime, kako sociokulturna teorija Lava Vigotskog predviđa, ljudski razvoj nije pokrenut samo nekakvim unutrašnjim, biološkim mehanizmima, već se on prvenstveno odvija kroz interakciju sa socijalnim okruženjem. Statička procena koja opisuje trenutna stanja i postignuća osobe nisu dovoljno prediktivna za ono što osoba može postići uz adekvatnu pomoć i podršku. Ono što osoba može da uradi u saradnji sa kompetentnijim drugim kasnije u njenom razvoju postaje funkcija koju može da obavlja sama (Vigotski, 1977). Baucal (2003) je opisao niz preduslova da bi se kroz saradnju sa kompetentnijom osobom formirala nova sposobnost:

- a) onaj ko stiče sposobnost treba da učestvuje aktivno u procesu interakcije sa kompetentnijom osobom,
- b) treba da se formira zajednička aktivnost (aktivnost čiji tok i struktura zavise od oba partnera),
- c) zadatak koji se rešava kroz zajedničku aktivnost treba da takav da zahteva sposobnosti koje pripadaju sledećoj fazi razvoja onoga ko uči,

d) komeptentnija osoba treba da omogući osobi koja uči da postepeno preuzima kontrolu nad strategijom koju su zajednički formirali, tj. da omogući proces internalizacije.

Dinamičku procenu, zasnovanu na pomenutim pretpostavkama sociokulturne teorije ljudskog razvoja, opisali bismo kao procenu u kojoj postoji aktivna uloga osobe koja se procenjuje ali i aktivna intervencija procenjivača, koji daje prilagođenu pomoć i podršku osobi u obavljanju radnih zadataka, daje povratne informacije o učinku i procenjuje rekacije osobe na ove intervencije. O ovome govore i Ivan i Vesna koji su kroz rad u udruženju za prava osoba sa invaliditetom upoznali primere dobrih praksi drugih zemalja:

Ivan: To što se dešava sada, to je linija manjeg otpora. Da li se neko nekada stvarno potrudio da otkrije šta je to što naša deca stvarno mogu da rade. Ne treba generalizovati. Poznato je da su za neke osobe koje su bile jako agresivne, na primer, čovek (sa mentalnim invaliditetom, prim.aut) je udarao glavom o zid, ali su uz dobru podršku uspeali da ih zaposle. (...) Šta bi to bila funkcionalna procena radne sposobnosti? Znači, da li procena radne sposobnosti može da se sprovede komisijski ili može tako što ćeš konkretnog čoveka staviti u konkretnu radnu situaciju i videti kako se on u toj situaciji snalazi. Jer mnoge stvari mi i ne znamo o svojoj deci. Jer, da li su njima uopšte pružene mogućnosti da nešto rade i da se vidi kako se snalazi? Za nekog je dobro ovo, za nekog je dobro ono. Znači, funkcionalna procena radne sposobnosti – ono što ja mislim, to je stavljanje ljudi u razne situacije.

Vesna: Ja često prepričavam jednu priču koja je meni bila fantastična – reč je o jednom momku iz Londona, koji je neverbalan, koji je autističan, jako hiperaktivan, živio je sam sa majkom, i bio je opsednut veš mašinama. I njegova mama, jedino kad je mogla da se odmori, to je kad pere veš – on sedne u kupatilo, gleda kako se to vrti. E sad, kako je to bilo neko predgrađe, pa komšije, rođaci, kad god bi hteli da joj pomognu i da je malo odmene, oni je zovu i kažu – sad perem veš, pošalji ga. I onda on ide tamo, i gleda. Međutim, kada je on sada odrastao, on je počeo da provaljuje ljudima u kuće. Prolazi ulicom, i kad čuje negde zvuk veš mašine, on uđe i gleda. I tako je jednom prilikom provalio nekom starcu, bio je otvoren prozor od kupatila, on ušao, deda kad se vratio – unutra sedi momak. On je pozvao policiju, i dođe patrola, jedan od policajaca je prepoznao da je reč o autizmu. I sad, uključio se Centar za socijalni rad, ili kako se već zove ta institucija kod njih – i oni zaključe – moramo sad nešto da preduzmemo, ne možemo da ga pustimo da on ide sad i provaljuje ljudima u kuće. I zaključe – hajde sad da probamo da ga zaposlimo u perionici veša. I on se odmah, on se tako lepo uklopio, naučio odmah kako da klasira veš po bojama, po vrstama materijala, na kraju, kao neki happy end, on kad mu istekne radno vreme, neće da ide kući, njemu je taj posao stvarno, kao da uživa. Tako da, kako da kažem, različiti su sistemi.

Marina: Ja bih stvarno volela da neko pronade za moje dete neki posao koji bi on mogao da radi puno radno vreme.

Ivan: Pa to i nije imperativ, ne moraju svi da rade puno radno vreme, pa ne rade ni ostali svi puno radno vreme. Ali kako mi da znamo da li neko može ili ne može ako mu se nije pružila šansa. Ja ću sad da kažem moj stav – ova komisija ne treba da postoji. Našoj deci treba neko ko će da im pruži podršku. Bez dovođenja u pitanje da li oni mogu da rade ili ne. Potrebna im je podrška i fleksibilan sistem. Ja sam pre desetak godina bio na nekom predavanju, i znači, taj Kolins je baš tu priču pričao koju si ti (Vesna) pričala. Inače, taj mladić je bio jako

agresivan. Ali, kaže, on je bio savršen radnik u toj perionici. I taj Kolins je pričao, on radi u nekoj organizaciji koja zapošljava pedesetak ljudi, i oni pružaju podršku za zapošljavanje oko 1000 ljudi. Znači, oni pružaju podršku dok se neko ne uhoda, ako je nekome potreban stalni asistent, to mu obezbede, uvek se ispostavi da je to veoma mali broj ljudi, ali ovima drugima – samo dok se ne uhodaju. Ako neko ne može da se uhoda tu, oni probaju na nekom drugom mestu.

Vesna: E sad tu postoji ta neka ideja koju zastupa i Anica (prim: direktorka udruženja Naša kuća), to je model koji postoji u Sloveniji. Oni imaju te neke, zovu ih radni treneri, kod nas se zove savetnik za zapošljavanje, ali to nisu oni iz Nacionalne službe, već postoji neka agencija koja se bavi zapošljavanjem osoba sa invaliditetom, i jedan od njihovih zaposlenih zadužen je za troje-četvoro naše dece, i on treba da nađe njima posao. On je neka vrsta posrednika između poslodavaca i naše dece. Kada neki poslodavac ima radno mesto za koje se misli da bi bilo dobro za tu neku osobu, i on onda ide tamo sa tim svojim savetnikom, i on tamo prolazi neku obuku. Za taj konkretan posao. Za to vreme on nije još zaposlen. On tek isprobava. Isprobava jedan posao, drugi posao, treći posao, i kada se vidi da se on negde snašao, uklopio, tek tada se radi procena da bi taj poslodavac ostvario beneficije. I oni imaju beneficije. Ali, znači, procena se radi na radnom mestu.

Jovana: Pa i srednja škola da se uključi. Ja mislim da bi i oni trebali da imaju svoje mišljenje. Ako je dete išlo na praksu, zašto sad ta škola ne bi posavetovala, moj Kole kad je išao na praksu on je sve to morao da upisuje ...

Koliko je podrška pri zapošljavanju značajna svedoči i iskustvo koje je podelila učesnica fokus grupe čiji je sin, koji se školuje za pekara, imao prilike da oseti tokom stručne prakse:

Suzana: Moj Marko je išao na praksu dok je bio u školi. Išao je u Big picu. I jako je bitno kakav je taj kolektiv u kome bi bilo dete. Recimo, on je krenuo na tu praksu da bude na tri sata. I to je bilo kao na mišiće – kako će, da li će, šta će da izdrži? Da bi njemu bilo super! Mlad je kolektiv. svi su oni bili divni, svi su bili mladi, imali su stvarno i razumevanja. E sad, on na primer je dva sata tamo u piceriji, dva sata je tamo, peče, gura u one peći. Pa je išao i u proizvodnju. Pa je jedan dan tovario i džakove. I to je blizu nas, pa je išao i sam, i sav je bio bitan. Mislim da mu je to najlepší period bio u životu! A pred sam kraj te prakse zaposlio se tu neki čovek koji je radio u Španiji, i sad on kao zna španski. Jao, Marko oduševljen. Jedva čeka da ide tamo. Sav tako vrckav, stalno mu priča neke šale, viceve. I krene – hajde Marko, kako se kaže ovo, kako se kaže ono – ja vidim, on njega uči španski. Znači, on oduševljen. Ne mogu da vam opišem.

Drugi sagovornici zaključuju da je to asistencija na radu.

Ivan: Oni su mu u stvari bili asistenti. Mislim kad Drina kaže asistent (referiše na prethodnu Drininu izjavu da jedna devojčica nije mogla da se adaptira na redovni školski sistem jer nije imala personalnog asistenta), ona misli o podršci. Ko će da pruža tu podršku - nije važno. Nekad je sasvim dovoljno, da oni ljudi koji tu rade, da oni pružaju podršku. A nekome je potrebna podrška sa strane – situacije su različite.

Koliko je važna individualizovana podrška osobama sa mentalnim invaliditetom u zapošljavanju i održanju zaposlenja, svedoči iskustvo istog mladića tokom naredne prakse;

Suzana: *I recimo, kad je krenuo u 3. godinu, više Big pica nije mogla da ga primi na praksu zbog korone, i onda smo otišli u neku pekaru malu na Dorčolu, to je bila neka baš stara pekara, i on je tu došao, nije ni dva puta. Jer, znate, tamo u Big pici, znate koliki je to prostor i šta se tamo sve dešava, i vi ga sad stavite u malu neku pekaricu. Otišao tamo dva puta, i jednog jutra ubio se od plakanja, neću da idem, ne sviđa mi se. Hoću u Big picu.*

Zbog toga sagovornici zaključuju da osobe koje vrše procenu radnih sposobnosti treba da budu veoma osetljive na individualni kontekst i da je važno da se procena ne radi formalizovano, na osnovu medicinske dokumentacije, već uz puno uvažavanje osobenosti kako same osobe tako i okruženja za rad. Treba doneti zaključke o sposobnostima osobe u prirodnom okruženju, u susretu sa radom, obukom, interpersonalnim situacijama, barijerama koje ga očekuju i ostalim sadržajima radnog života radi, što omogućava sistematski pristup procesu rehabilitacije.

Vesna: *Ne radi se tako što se gledaju papiri. Nego se gleda da li on može da pravi picu ili ne može da pravi picu. Ako ne može da pravi picu, možda može da čisti. ...*

Jovana: *Pa i srednja škola da se uključi. Ja mislim da bi i oni trebali da imaju svoje mišljenje. Ako je dete išlo na praksu, zašto sad ta škola ne bi posavetovala, moj Kole kad je išao na praksu on je sve to morao da upisuje ...*

Mila: *... kod mog sina je očuvana ta sposobnost da uči, to se i razvilo, a sve drugo je od katastrofalnog do ne postoji. On ima onu klasičnu autističnu potrebu da sve bude poređano. Pa čak i u prodavnicu. Znači, dok se ja movam, on to već reguliše, ređa. I onda je meni palo na pamet „Pa ti bi onda to mogao i da radiš, da slažeš robu, i fizički da premeštaš ovamo-tamo“. Ali, čak i za to mu treba asistent, neko ko rukovodi i sugerije mu. Jer sam, nikad se neće setiti. Retko kad ja vidim da on u kući nešto pokrene ako smo mi u nekoj akciji i tako. Bojim se da kad bi neko neupućen procenjivao njegove sposobnosti, da bi on bio potpuno nesposoban . Može da nauči neke stvari i da uđe u tu rutinu i da radi posle par sati dnevno, zaista bi mogao to i da radi predano. A kako proceniti Viktora i bilo koju osobu sa autizmom je po meni jako osetljivo i specifično pitanje. Ne samo empatija, nego potrebni su ljudi koji bi se tome posvetili skroz. Ne oni koji su nešto čitali, pa nešto čuli, nego neko ko ima zaista ideju da to ima potpuni smisao. Da ima smisao da te osobe i ta deca rađe. Potreban je neko ko skroz veruje u to.*

Prepreke u ostvarivanju radnih i drugih prava

Kroz razgovor o postupku procene radnih sposobnosti sagovornici su se neizostavno dotakli različitih birokratskih poteškoća u ostvarivanju prava iz oblasti socijalne zaštite. Prva prepreka sa kojom se suočavaju sagovornici u fokus grupi je nedovoljna informisanost o pojedinim merama i uslugama iz sistema socijalne zaštite. Sagovornici nekada nisu sigurni da li su pojedine mere obligatorne ili ne, koja je njihova funkcija, da li su međusobno uslovljene, kao ni kako se ostvaruju. Jedan deo vremena na fokus grupi posvetili su kako bi razmenili iskusstva po ovim pitanjima, kao u sledećem primeru:

Drina: *Ali ja da pitam, moj Sreten nigde nije zaveden, nema ni tuđu negu i pomoć, zašto on ne bi mogao da se zaposli kao i svi drugi?*

Pitanja produženja roditeljskog prava i lišavanja poslovne sposobnosti takođe među roditeljima izazivaju mnogo nedoumica, jer u pojedinim opštinama, praksa je da se roditelji osoba sa mentalnim invaliditetom usmeravaju na lišavanje poslovne sposobnosti, u drugim se roditelji podstiču da produže roditeljsko pravo, dok u nekim trećim to nije slučaj. Da i sami zaposleni u Centrima za socijalni rad ponekad neosnovano predlažu roditeljima pojedine mere, vidi se iz sledećeg primera.

Vesna: *Većina roditelja to sada više ne traži, nego ih često uslove u Centru za socijalni rad – vrlo često pogrešnim informacijama. Na primer, ja poznajem devojkicu čiji je otac umro, pa su prvo njenoj mami rekli: „Moraš da je lišiš poslovne sposobnosti da bi ona nasledila porodičnu penziju“. Što nije tačno.*

Drina: *Na primer, M. V, njen sin prima tuđu negu i pomoć 30.000 ili ne znam ni ja koliko, i otišla je u socijalno (Centar za socijalni rad, prim. aut.), i oni pitaju – Jeste li podneli zahtev za produženje roditeljskog prava? Imala je problema i konsultovala se i sa MDRI-S.*

Iz istog primera, kao i iz nekoliko drugih se vidi da pojedini roditelji svoje nedoumice rešavaju konsultujući se udruženjima osoba sa invaliditetom, nevladinim organizacijama, i između sebe, te da retko imaju takvu saradnju sa Centrima za socijalni rad da od njih mogu zatražiti i dobiti proverene i relevantne informacije. Nažalost, informacije koje sami uspeju da pribave ponekad su pogrešne, te je važnost poverljivog i otvorenog odnosa sa zaposlenima u CSR veoma važna.

Drina: *Sad je čitava navala oko tog produženja roditeljstva do 18 godina, jeste li to videli?*

Marina: *Čitala sam te zakone i šta ti ja znam. I kad sam pitala, kad sam bila u socijalnom (CSR, prim. aut), „Hoćete li vi to pokrenuti po službenoj dužnosti?“, kao „Ne, vi to morate sami“.*

Drina: *Ali zašto?*

Marina: *Pa ja sam mislila da to mene socijalno tera, ali kad sam videla da neće oni, pa neće ni ja.*

Ivan: *Mi smo stvarno mislili da imamo zakonsku obavezu – mi smo Zoranu oduzeli poslovnu sposobnost. I to nas je informisala N.N. (navodi ime osobe iz udruženja za pomoć osobama sa autizmom). „Kad ćete Zoranu da oduzmete, kad ćete, kad ćete, kad ćete... Morate“. Ali, ono što je veoma bitno – poslovna sposobnost je apsolutna prepreka u zapošljavanju.*

Ne samo da su roditelji često nedovoljno ili pogrešno informisani o pravnom okviru, već je njihov utisak da je isti slučaj i sa poslodavcima. Kako naša sagovornica objašnjava, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju predviđa da poslodavac ostvaruje beneficije zapošljavanjem osoba sa invaliditetom, koje se ogledaju u 1) Smanjenju doprinosa; 2) materijalnim davanjima za adaptaciju radnog mesta i 3) pravu na asistenciju do godinu dana gde je radni asistent finansiran od strane države, što veoma mali broj poslodavaca ali i ljudi koji bi koristili ovu meru zna, a institucije je ne promovišu:

Vesna: *Prema tom našem Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju, poslodavac ostvaruje i neke beneficije. Smanjenje doprinosa na plate, rampa ako treba, prilagođena tastatura, ili nešto. Ali postoji i pravo na asistenciju, ali doduše, do godinu dana, i to taj poslodavac može da bira, da li će nekog iz svog kolektiva da dodeli kao mentora tom zaposlenom, ili će da zaposli novog asistenta. Taj čovek prima od države oko 50.000 dinara*

neto, ako poslodavac hoće više da ga plati može. Ali to uopšte se ne zna. To poslodavci ne znaju, ali ni osobe sa invaliditetom ni roditelji ne znaju. Možda bi kad bi se to znalo lakše naša deca zaposlila. Moguće da bi nekome ta asistencija bila potrebna i duže od godinu dana. Ali je godinu dana dovoljno dugačak period da bi se većina prilagodila. Tako da postoje te neke stvari koje nisu dovoljno poznate ljudima, pa se i ne koriste. A nažalost, ima tih poslodavaca koji imaju obavezu da zaposle osobe sa invaliditetom, oni to ne urade, ali uplaćuju određena sredstva u budžetski fond.

Kao najveći problem roditelji ističu da se neretko osećaju kao prinuđeni da biraju između različitih prava koja će njihova deca ostvariti. O tome svedoče brojni primeri, od biranja između primanja nadoknade za tuđu negu i pomoć/porodične penzije ili zapošljavanja; biranja da se dete upiše u redovnu školu, izbegavanjem komisija za kategorizaciju (u periodu pre stupanja na snagu Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. godine koji je definisao inkluzivnost obrazovanja kao svoje strateško opredeljenje i obavezu; ZOSOV, član 6, stav 3 Službeni glasnik RS, 2009) ili ostvarivanja prava koja imaju osobe sa invaliditetom; biranje između porodične penzije i zadržavanja poslovne sposobnosti...

Ivan: *Drina, ti bi mogla da nam ispričaš sa Marijinog Petra, jer to je stvarno ucena.*

Drina: *Pa njoj su rekli ako bi ga zaposlila da bi Petar izgubio tuđu negu i pomoć. To ne gube ovi sa fizičkim invaliditetom, oni mogu i da rade i primaju tuđu negu i pomoć. Ali naša deca, koja su fizički potpuno „ispravna“, dobijaju tu tuđu negu zbog nesposobnosti za samostalan život. Ja ne znam šta u tim rešenjima piše, ali zbog toga ne može da se zaposli. Odnosno, može, ali zbog toga neće imati tuđu negu i pomoć*

Suzana: *Znate šta meni sad tu nije jasno? Evo, čovek je u penziji, i na dijalizi, i ostvaruje pravo na tuđu negu. Niko mu nije ukinuo penziju zato što prima tuđu negu. A on (sa mentalnim invaliditetom) prima 12.000 i ako se zaposli, to izgubi.*

Ivan: *Kod nas je tuđa nega i pomoć socijalna kategorija. Udele ti neku crkavicu da te skinu sa grbače. U svetu, to je novac koji može osobi koja ima hendikep da posluži da se izjednači sa onima koji nemaju. I ovaj čovek koji je nama pričao iz Engleske, oni i dalje imaju tuđu negu i pomoć, ali kada se zapošljavaju, oni postaju i poreski obveznici. Kada su oni zaposleni, oni plaćaju sve – oni primaju na osnovu hendikepa pomoć, a sa druge strane, vraćaju državi. Što je dugoročno državi mnogo isplativije nego da drže našu decu ovako.*

Vesna: *Vi stalno nekako morate da vagate između toga da ostvarite neko pravo, a ako ga ostvarite, onda ćete biti lišeni nečeg drugog. Moj sin je upisan u redovnu školu pre nego što je stupio na snagu sadašnji zakon. Tada je moralo da se ide na komisiju za kategorizaciju da bi se ostvarilo to pravo na tuđu negu i pomoć. Ali, ta komisija nije odlučivala samo o tome, nego je odlučivala i o tome da li neko može da ide u školu ili ne. I bukvalno su nekoj deci pisali da su deca needucabilna, što znači da onda dete ne može da ide ni u specijalu školu. I iz straha da se to ne desi, mi nismo ni išli na komisiju za kategorizaciju. I onda nismo ni dobili tuđu negu i pomoć. Znači, to je bila svesna odluka, nije da smo mi hteli da prikrijemo da on ima autizam.*

Ivan: *Postoje i te dve priče da deca koja su išla u redovan obrazovni sistem – ti roditelji su morali maltene u startu da se odreknu tuđe nege i pomoći i beneficija koje su imali da bi zadržali svoje pravo da budu u redovnom sistemu.*

Pojedini roditelji imaju osećaj da su osobe sa mentalnim invaliditetom dvostruko diskriminisane, sa jedne strane kao osobe sa invaliditetom u opštoj populaciji, a sa druge strane u okviru grupe sa osoba invaliditetom i da im se uskraćuju pojedina prava ili se njihovo ostvarivanje uslovljava.

Vesna: Uvek nekako, u tom pokretu osoba sa invaliditetom se izdvoje naša deca, naši ljudi – i kaže se – ovo važi za sve osobe sa invaliditetom, a za njih ne važi. ... Evo, juče sam pogledala Pravilnik grada Beograda vezan za prevoz – i tu se sad reguliše ko ima pravo na besplatan prevoz-. Pa (Pravilnik) kaže – „slepe osobe sa pratiocima imaju pravo na besplatan prevoz“, a ne kaže se „osobe sa fizičkim invaliditetom imaju pravo na besplatan prevoz“, nego se kaže „invalidi sa pratiocima“, a onda kaže – „osobe sa cerebralnom paralizom, osobe sa autizmom, osobe sa intelektualnim teškoćama, ali samo pod uslovom da su nesposobni za samostalan život i rad“. Znači, vi morate da lišite dete radne sposobnosti da bi dobio besplatan prevoz.

Ivan: A što se tiče zapošljavanja, tu je sad taj klik: zašto da neko hoće da bude u redovnom sistemu kada, na primer, (kada u tom slučaju ne može da ostvari pravo na, prim. aut) besplatni javni prevoz i to, to mogu da dobiju ovi koji su korisnici institucija. Evo na primer, moj Zoki nema tu poslovnu sposobnost i sve, ali nije korisnik institucije i on nema pravo... Ispada da se sve usluge formiraju za institucije.

Pojedini roditelji se žale kako postoji iscrpljivanje korisnika birokratskim procedurama zbog čega odustaju od korišćenja prava:

Drina: Ja sam pokušala kada je Sreten imao nekih 4-5 godina, tada je tuđa nega bila 6.000 neka minimalna, i tražili su nam nekih hiljadu papira i mi smo odustali.

Ovakva iskustva pojedine roditelje lako mogu dovesti do naučene bespomoćnosti odnosno uverenja osobe da šta god uradila to neće dovesti do željenih efekata i ostvarivanja njenih ciljeva, zbog čega se odustaje čak i od ciljeva koji su realno ostvarivi. Kako je bila na korak od toga, opisuje majka mladića koji je nedavno upisao Pravni fakultet, u okviru Programa afirmativne mere upisa, koja je za malo odustala od pokušaja da upisa.

Mila: Za fakultet... Ja sam nekako potpuno odustala od toga. Ne mogu to da nosim više! Ali, kako se približilo (prijemni), on kaže – „a da probamo, hoćemo li?“ I kad sam kontaktirala Univerzitetski centar za studente sa hendikepom i (direktorku), e onda sam tek videla koliko se on raduje.

U narednom primeru opisan je citat još jednog roditelja koji nije odustao od borbe, već aktivno radi na upoznavanju institucija sa problemima osoba sa invaliditetom i zahtevanjem adekvatnijih mera u zajednici, ali odgovor koji dobija najčešće je negativan. Pasivnost sistema pred brojnim problemima i nezadovoljenim potrebama čak i osobe koje se bave aktivizmom stavlja u rizik od pomenute naučene bespomoćnosti.

Ivan: (lišavanjem poslovne sposobnosti) kada postaneš staratelj, onda Centar za socijalni rad tebi postaje organ starateljstva. I onda ti svake godine moraš da podnosiš izveštaj kako brineš o njemu, koliki su tvoji prihodi ... Mi smo pitali: „Kako vi znate da mi ne lažemo u tim izveštajima?“ Mi smo se i žalili, pisali Ministarstvu... „Nećemo da pišemo izveštaje, dođite da

vidite“. I oni su na kraju došli. I bili su jako ljubazni. I ja sad kažem – „dobro i sad ste vi sve to videli, i vi kao centralna beogradska opština, šta vi nama možete da ponudite?“ Oni kažu – „dnevni boravak i stacionar“. „A šta imate da nam ponudite u otvorenoj sredini?“ – „Ništa“.

Na kraju zaključujemo da naši sagovornici imaju snažnu motivaciju i ulažu puno truda da njihovi srodnici sa mentalnim invaliditetom budu radno angažovani, ali da su prepreke koje smo opisali i dalje velike i da sistem socijalne zaštite, rada i zapošljavanja imaju još stepenika na putu do punopravnog uključivanja osoba sa invaliditetom u svet rada. O tome svedoči i sledeći citat:

Drina: Kad Sreten završi školu, planiram da zakucam na vrata (naziv firme) i da pitam da ga zaposle. Ako treba, ja ću plaćati asistenta.

Ivan: Da ti kažem, to je za svaku pohvalu što ti radiš, ali mnogi roditelji ne mogu – to nije rešenje.

IZVEŠTAJ NA OSNOVU FOKUS GRUPE SA POSLODAVCIMA

Osobe sa invaliditetom čine petinu radno sposobne (po godinama) populacije, a tek osminu ukupnog broja zaposlenih (Bruyere, 2000; prema Torrington, Hall i Taylor, 2004, str. 365). Takođe, rezultati metaanaliza pokazuju da poslodavci izražavaju veću zabrinutost u pogledu zapošljavanja osoba sa mentalnim ili emocionalnim invaliditetom nego osoba sa fizičkim invaliditetom (Unger, 2002; str. 2). Istraživanja zapošljavanja osoba sa mentalnim invaliditetom su u našoj sredini veoma retka, zato smo nakon kvantitativne faze istraživanja, kroz koju smo dokumentovali iskustva poslodavaca sa zapošljavanjem ove grupe ljudi, hteli da produbimo značenja njihovih odgovora. Stoga smo organizovali fokus grupnu diskusiju. Diskusija je realizovana putem Zoom aplikacije sa sedam učesnika. Moderatorke su bile Snežana Lazarević, iz Inicijative za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S) i Jelena Jevtović, pravna savetnica u Uniji poslodavaca Srbije. Razgovor je vođen sa predstavnicima poslodavaca sa iskustvom zapošljavanja osoba sa invaliditetom iz različitih sektora poslovanja, i iz kompanija sa različitim brojem zaposlenih.

Opšti podaci o sagovornicima

Krenuvši od manjim ka većim kompanijama, kao i od iskustva u zapošljavanju osoba sa mentalnim invaliditetom, jedna učesnica grupne diskusije je direktorka i suvlasnica kompanije za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom (skraćeno: OSI), koja u ovom trenutku zapošljava 18 OSI, od čega 4 osobe sa mentalnim invaliditetom. Ostale kompanije, čiji su predstavnici učestvovali u grupnoj diskusiji zapošljavaju OSI, ali nemaju iskustva u zapošljavanju osoba sa mentalnim invaliditetom, a uključili su se jer su želeli da podele svoja i čuju iskustva drugih kompanija. Sledeća kompanija, po veličini, koja je imala predstavnika u ovoj fokus grupi bavi se izvođenjem građevinskih radova i prodajom

građevinskog materijala, a zapošljava 28 radnika, uključujući i OSI. Iz sektora trgovine na veliko i malo imali smo dva predstavnika. Delatnost jedne kompanije je uvoz, izvoz i distribucija palete proizvoda namenjenih rudarskoj industriji, prehrambenoj industriji, kao i preradi pitkih i otpadnih voda, što delom pripada i hemijskoj industriji. Ova kompanija među 92 zaposlenih ima i dve osobe sa invaliditetom. Druga kompanija, bavi se uvozom vina, kafe, sokova i među 130 zaposlenih, zapošljava tri OSI, od kojih dve imaju dugi staž u ovoj firmi (jednoj osobi je nedavno dodeljena nagrada za uspešan rad od 10 odnosno 20 godina). Predstavnic treće kompanije, koja se bavi se proizvodnjom elekto-motora i generatora, saopštava da imaju preko 400 zaposlenih, od čega je 11 osoba sa invaliditetom. Kompanija koja je učestvovala u fokus grupi, deo je auto industrije, bave se proizvodnjom presvlaka i patosnica za automobile. Imaju 700 zaposlenih od čega 19 OSI. Predstavnik sektora finansijske delatnosti dolazi iz banke, u kojoj od 900 zaposlenih, a 10 radnika su osobe sa invaliditetom koje se mogu zaposliti pod opštim uslovima.

Tema razgovora bila su iskustva učesnika u vezi sa zapošljavanjem osoba sa invaliditetom i postupkom procene radnih sposobnosti. Cilj je bio da se sazna njihov stav prema zapošljavanju, dosadašnja iskustva, kao i potrebe u odnosu na postupak procene radnih sposobnosti OSI.

Stavovi prema zapošljavanju

Specifičnosti sektora iz kojih dolaze naši sagovornici, opšteg ambijenta poslovanja u datom sektoru, ali i veličine kompanija, pa i ličnih iskustava usloveli su i različite stavove prema zapošljavanju osoba sa invaliditetom, i među njima osoba sa mentalnim invaliditetom.

Predstavnici velikih kompanija iz sektora finansija i trgovine naglašavaju da imaju dobra iskustva u zapošljavanju OSI i voljni su da zaposle i neke druge osobe. Slično mišljenje deli i sagovornica iz firme za proizvodnju elekto motora i generatora:

„tu nema nikakvih problema. To su ljudi koji su sposobni da rade umne poslove, mislim, to što imaju fizički invaliditet ih ne sprečava u poslu i oni stvarno, mislim na sve naše zaposlene koji imaju invaliditet, rade svoj posao vrlo dobro i u proizvodnom pogonu i u administrativi“.

Predstavnic kompanije za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom smatra da druge kompanije sve više prepoznaju da su osobe iz ovog segmenta radne snage „vrlo motivisane za rad i apsolutno ih treba osnažiti na u pogledu radnih procesa i finansijski“. Iako smatra da je proces rehabilitacije duži i teži za osobe sa mentalnim invaliditetom u odnosu na fizički invaliditet, izjavljuje da „su svi posvećeni njihovom radu i rehabilitaciji, osećajima odnosno posvećeni su jedinki“ jer imaju stručne saradnike koji sa njima rade.

Naš sagovornik iz građevinske kompanije smatra da se radi o „perifernoj temi“, budući da je, prema njegovim rečima, u ovoj industriji „zastupljen nered na tržištu: ambijent nelojalne konkurencije i veoma veliki za troškovi koje treba izdvojiti...“ „prinudeni smo da ljudima ne

dozvoljavamo korišćenje godišnjih odmora kako bi održali firmu“ te da je „nemoguće tražiti od firme da u ovakvim uslovima prihvate još tereta na sebe“. Njegov stav, proizašao iz ovakvog ambijenta slikovito održava citat: „a sada treba plus i na ove stvari da trošimo vreme i pričamo o tome što je i neka građanska obaveza i imamo obaveze prema Evropi [sagovornik referiše na naziv projekta Proces pridruživanja Evropskoj uniji i položaj osoba sa invaliditetom tokom pandemije COVID-19 – EUQUALITY II]“. Osim toga, sagovornik ispoljava strah od povreda na radu. Stoga daje predlog da se obave opsežnije analize, kako objektivnih okolnosti u kojima se rad obavlja (fizički i socijalni kontekst, organizacija rada na radnom mestu i potencijalni rizici i opasnosti) kao i specifičnosti osoba sa ovom vrstom invaliditeta.

„Evo sad smo pričali o našim delatnostima. Specifične su naše delatnosti a i njihov problem je specifičan [osoba sa mentalnim invaliditetom], tako da, kao što je rekao kolega u hemijskoj industriji, problem je isto je nama u građevinskom delu. Mi imamo odgovornost za, ne daj Bože, povrede čoveka i ostalo. Treba to sve da ispratimo, da procenimo, na kakvim poslovima [osoba sme da radi]. Sutra nešto se desi, ne daj Bože, ko će da bude kriv? I na koji način se zaštititi od toga? Kažem, možda [osobe sa mentalnim invaliditetom mogu da rade] u nekim brašama drugim, gde su te neke jednostavnije operacije, gde radnik nije izložen ili je manje izložen riziku. Ja vidim da je tu to jednostavnije, ali opet kažem da treba malo analize neke veće o njihovim specifičnostima, problemima da bi poslodavac mogao da vidi šta njemu sve tu nedostaje da bi mogao da odluči da li ima mesta uopšte u svojoj firmi da tako nešto uradi“.

Sličnu bojazan izrazila je i predstavnica kompanije koja se bavi proizvodnjom elektromotora:

„Smatram negde da bi taj proces uključivanja OSI sa mentalnim invaliditetom u industriji kao što je naša zahtevao puno od poslodavca s obzirom da se mora uložiti dosta vremena i napora da bi se takva osoba uvela u tim. To predstavlja izazov jer su u pitanju proizvodni pogoni, velike hale, rizik je dosta veliki, sami zaposleni moraju da imaju razumevanja u uključivanje takvih osoba u proces što je nekada zbog prirode posla teško i izazovno.“

Predstavnik kompanije, koja se bavi trgovinom, replicirao je idejom da je u većini slučajeva moguće adekvatnom analizom posla i procenom radnih sposobnosti kandidata pronaći mesto za osobe sa invaliditetom. On naglašava da je iskustvo njegove kompanije tako da su osobe sa invaliditetom veoma produktivne, možda čak i produktivnije od kolega bez invaliditeta na istim pozicijama, kao i socijalno prihvaćene.

„Uvek mogu da se nađu preseći poslova i stanja mentalnog i fizičkog neke osobe, koji mogu da se ukrste i da se prilagode. Eto, konkretno u našoj situaciji: ljudi koji su sa nekim fizičkim nedostacima su zaposleni na nekim poslovima koje odlično rade. Dosta produktivnije da kažemo nego možda ostale kolege. I opšte su prihvaćeni, dragi su ljudi u celom kolektivu. Mislim da svakako, samo je pitanje segmentacije poslova koje određeni ljudi sa invaliditetom mogu da rade. Naravno u hemijskoj industriji pri nekim opasnim materijama i tako nekim ozbiljnijim stvarima ne mogu da rade ljudi koji možda ne mogu u celosti da isprate savesno taj proces, ali neki poslovi uvek mogu da se nađu za ljude koji imaju nekih određenih poteškoća. A ostalo iskustvo sa zapošljavanjem [OSI], kažem, nama je dvoje zaposlenih sa invaliditetom. Dugo su tu tako da mi je uvek ta treća osoba bila fluktuirajuća. U zadnjih četiri godine možda smo dve osobe tu primili tj. jedan je otišao, drugi je došao“.

Sagovornik iz kompanije izuzev straha od povreda na radu ispoljava neutralan stav zainteresovanosti za temu.

Iskustva u zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Sagovornik iz trgovinske firme izražava pozitivno iskustvo regrutovanja osoba sa invaliditetom preko nacionalne službe za zapošljavanje:

„To iskustvo sa zapošljavanjem je išlo preko biroa. Oni su super bili, u smislu da su nam slali ljude na razgovor. Dosta se ljudi javljalo. Nažalost nismo mogli sve da zaposlimo, ali stvarno odaziv je bio OK. Dolazili su ljudi i bukvalno smo mogli po kriterijumu da izaberemo ko će najbolje odraditi posao, a svi su mogli da se prihvate ovih operacija“.

Sagovornik iz banke izneo je predlog za osnivanje registra OSI koje traže posao, sa čime su se složili i drugi sagovornici. On takođe ističe praksu svoje kompanije da stimuliše već zaposlene radnike da steknu invalidni status:

„Ne bi bilo loše da postoji neki registar svima dostupan gde bi poslodavci mogli možda direktno da kontaktiraju te osobe sa invaliditetom, gde bi bili podeljeni u neke kategorije po zanimanju i gde bi lakše poslodavci dolazili do tih osoba. Ovako je malo otežano da ide preko NSZ, pa preporuke njihove...Mi imamo mnogo bolja iskustva da naše zaposlene stimulišemo da idu na komsiju da bi stekli status OSI. Mi im plaćamo troškove, imaju slobodan dan za prikupljanje dokumentacije da bi stekli status OSI a da bi mi imali korist da ne plaćamo penale.“

Kada je u pitanju podrška na radu, sagovornica iz kompanije za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom objašnjava kako je u slučaju zapošljavanja osoba sa mentalnim invaliditetom „u nekim slučajevima postojala radna asistencija, a negde samo [psihosocijalna] podrška kako bi se ovi radnici osamostalili, stekli bolje samopouzdanje, ekonomsko osnaživanje i kako bi i dalje nastavili sa radom“. Ona je objasnila kako Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji predviđa tri mogućnosti: 1) obavezu zapošljavanja OSI, 2) plaćanje poreskih „penala“ i 3) sklapanje ugovora o kupovini proizvoda i usluga sa preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju, koja je po njenom mišljenju „win-win opcija“. Ovih preduzeća ima preko 60 na teritoriji Srbije i zapošljavaju preko 1200 OSI, a primećena je tendencija porasta njihovog broja i prelazak iz državnog vlasništva u sve više privatnih preduzeća. Međutim, kod treće pomenute zakonske opcije postoji „začkoljica“ u pogledu praga vrednosti ugovora o kupovini proizvoda i usluga sa preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju „što otežava saradnju sa MSP jer Zakon u članu 27 kaže da vrednost ugovora treba da iznosi 20 prosečnih zarada u Srbiji (89.582), što znači da treba da se napravi ugovor 1791000 sa PDV“. Olakšavajuća okolnost se ogleda u tome što nije definisan termin, odnosno kalendarska godina realizacije ugovora, već samo njegova vrednost.

Mi, kao Udruženje invalidnih preduzeća Srbije smo se izborili da se promeni Pravilnik, da može da se kupuje od više preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju za 1 ugovor odnosno kada se skupe fakture do 1700000 sa pdv mogu da se prilože ugovori koji su sklopljeni do tog iznosa. Iz ovoga je isključena trgovina na veliko, znači može da se iskoristi za sopstvene svrhe ili za krajnju potrošnju (maloprodaju). Borimo se da se taj iznos smanji i nadamo se izmenama Zakona.

Sagovornik iz banke iznosi mišljenje da je glavni problem subvencija NSZ koje se odnose na zapošljavanje OSI nužnost zasnivanja radnog odnosa na neodređeno vreme, a da bi poslodavcima više odgovarali neki drugi oblici angažovanja kao npr. zaposlenje na ograničeni period, plaćene stručne prakse itd. Razlog je „ograničen budžet po broju zaposlenih, pa ako zaposle OSI imaju i budžete koji trebaju da ispune određene funkcije, i onda tu ulaze u neki rizik i menadžeri nisu voljni da zaposle OSI. Kada bi imali te neke oblike angažovanja van radnog odnosa, ne bi ulazili u budžet zaposlenih i onda bi se povećalo interesovanje za zapošljavanje odnosno imali bi više zaposlenih OSI“.

Postupak procene radne sposobnosti

Upitali smo sagovornike za procenu postupka procene radne sposobnosti. Koliko je ovaj postupak poslodavcima koristan da bi adekvatno mogli da uključe OSI u svet rada i šta bi im drugo od informacija bilo korisno kako bi ovaj proces bio efektivniji.

Mišljenje je da ovaj postupak „treba revidirati, tako da sem medicinske uključuje i socijalnu i psihološku procenu“, te da „naglasak treba da bude na onome što osoba MOŽE da radi i za šta je sve sposobna, a ne samo šta osoba ne sme da radi“. Takođe, potrebno je istaći u kakvim radnim, tehničkim i socijalnim uslovima osoba može da radi. To bi poslodavcima uštedelo vreme koje je potrebno da ulože da bi sami procenili šta i u kojim uslovima OSI može da radi.

Ja sam sad pogledala nekoliko procena radne sposobnosti i uglavnom to su: „Bez nametanja direktnog tempa“, „bez stresa“, „bez fizičkog nošenja“, bez, bez, bez. I vi kada tako imate takvu neku procenu jednostavno ne znate... Morate da oslušujete vi sami osobu pa da vidite šta ona može i na koji način. A za to svakako treba da prođe nekoliko meseci dok vi ne saznate šta sve ta osoba može da radi i za šta je sve sposobna tako da sam svakako za revidiranje procena radnih sposobnosti. ...

Kod osoba sa mentalnim invaliditetom zaista jeste potrebno poslodavcu neka naznaka, neki input, šta je ono što osoba može da radi. Jer, prosto, i od nas se očekuje da ostvarimo neke rezultate, da postignemo ciljeve i da znamo da li je to u skladu sa time da li ta osoba, koliko trpi pritisak/ne trpi pritisak, šta joj možemo dati da radi tako da svakako bi podržala tu ideju ukoliko je to naravno izvodljivo zakonski.

Ideju o registru osoba sa invaliditetom koje traže zaposlenje smatraju da treba dopuniti i procenom radnih sposobnosti ovih osoba kako bi poslodavci lakše dolazili do željenih kadrova:

„Svaka industrija ima masu radnih mesta koja nisu opasna jer ne radimo svi na nekoj proizvodnoj liniji. Tako da ono što je gospodin iz banke rekao, taj registar ljudi sa invaliditetom

bi bio možda vrlo koristan ali da mu njemu stoji i šta oni smatraju da mogu, koje vrste poslova mogu da obavljaju. I onda neko ko traži novog radnika može da pogleda prvo taj registar. Ne mora da ide odmah na biro ili, ne znam, na oglase i tako dalje. Mi imamo masu zakonskih obaveza, tipa: referent za zaštitu na radu, referent za opasne materije, za ad transport, to su sve administrativni poslovi ali moramo da ih imamo. Imamo čuvarskih mesta, vatrogasci, levo-desno... Hoću da kažem - postoji masa poslova, bez obzira na vrstu industrije, koji možda mogu da budu popunjena osobama sa invaliditetom. Pogotovo sa mentalnim invaliditetom... tu bi bilo dobro znati šta mogu te osobe da od poslova da obavljaju. Da se nama na neki način ukaže pravac razmišljanja. Znači šta je sposobna takva osoba da radi i onda ćemo mi lakše pronaći radno mesto nego da sad gledamo šta ne može da radi pa je selekcija onda mnogo teža.

Rekla bih da se negde svi slažemo oko ovoga i da bi nam značilo to da pored onoga „da je zaposleni sposoban da obavlja lakše poslove u okviru svog zanimanja“ stoji još nešto detaljnije koji su to poslovi.“

Pored mišljenja stručnjaka, sagovornici ističu da i sama osoba sa invaliditetom treba da učestvuje u proceni svojih sposobnosti na osnovu dotadašnjeg iskustva: „lično mišljenje same osobe za šta je sposobna, šta iz svog dosadašnjeg iskustva zna da može da radi a da ne ugrozi ni sebe ni drugoga“, ali naglašavaju da treba biti oprezan jer se u iskustvu jednog od sagovornika dešavalo da radnik „proceni svoje sposobnosti zbog čega se mogu desiti povrede na radu“.

Od sagovornice iz preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju dobili smo predlog da se obratimo Udruženju invalidnih preduzeća Srbije, na čiju adresu je stiglo puno zamerki iz raznih preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju na postupak procene radnih sposobnosti.

Moderatorka fokus grupe iz MDRI-S predstavila je učesnicima uslugu Savetnik za zapošljavanje uz podršku koja bi doprinela kvalitetnom zapošljavanju osoba s mentalnim invaliditetom. U pitanju je vrsta radne asistencije po uzoru na slovenački model, koju je pilotirala partnerska organizacija Naša kuća. Podrška se ogleda u dobijanju savetnika-trenera koji OSI pomaže da pronađe eventualno mesto zaposlenja. Savetnik potom zajedno sa OSI dolazi u potencijalnu firmu, gde se osobi sa invaliditetom pre zaposlenja omogućava da isprobava različite radne pozicije. Ta proba traje onoliko koliko je osobi potrebno, finansira je država i ukoliko se vidi da je osoba savladala određen proces rada sklapa se ugovor o radu. Angažovanje savetnika može da traje i nakon što se osoba formalno zaposli. Drugi vid podrške u zapošljavanju osoba sa invaliditetom je fleksibilno dnevno i nedeljno radno vreme s tim što je zaposleni plaćen za onoliko koliko provede na poslu. Sagovornici su pozitivno prokomentarisali ovu uslugu, i međusobno proverili da li bi zaposlenje sa delimičnim radnim vremenom bilo u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, na šta su dobili odgovor moderatorke iz Unije poslodavaca da krovni Zakon o radu prepoznaje zaposlenje sa nepotpunim radnim vremenom, i da nije potrebno zaposliti dva radnika u slučaju delimičnog radnog vremena.

Torrington, D., Hall, L., Taylor, S. (2004). Menadžment ljudskih resursa. Data Status: Beograd.

Unger, D. D. (2002). Employers' attitudes toward persons with disabilities in the workforce: myths or realities? Focus on autism and other developmental disabilities, 17(1), 2-10. doi:10.1177/108835760201700101

Rad MDRI-S podržava Švedska u okviru programa Beogradske otvorene škole "Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji".